

**8. MAGYAR NYELV NAPJA
2018. 11. 13.**

Édes Anyanyelvünk

2018. NOVEMBER

40. ÉVF. 5. SZÁM

A TARTALOMBÓL:

Juhász Judit:
A magyar nyelv napja

Balázs Géza:
150 év, 150 vonatnév

Balogh Judit:
Tárgy vagy határozó?

Büky László:
Gazé

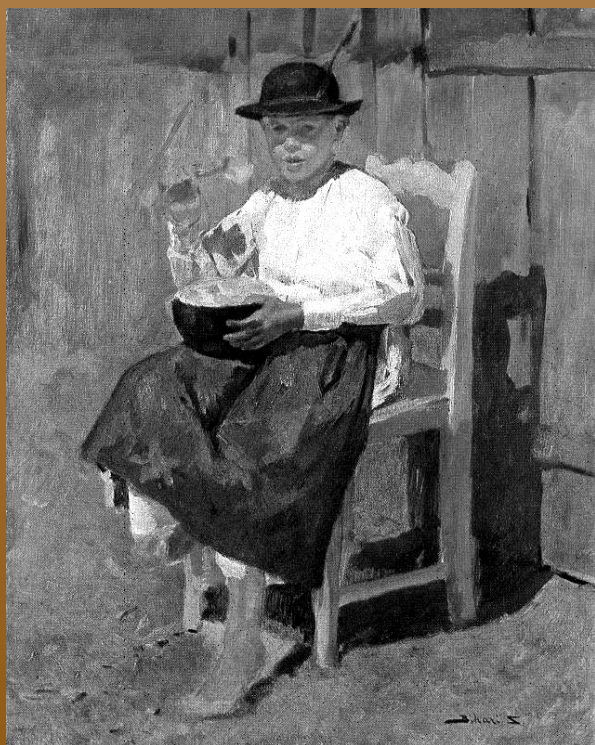
Reménytelen ügyek szószólója
Beszélgetés Pusztay Jánossal

Mészáros Márton:
Madárhangok nyomában

Blankó Miklós:
A „verselő”
mesterséges intelligencia

Grétsy László:
Nyelvünk és Kultúránk

És:
fejtörő, keresztretjtvény,
rendezvények, új könyvek

Bihari Sándor:
Parasztfiú (Dinnyeevő)

É
A

A magyar nyelv napja 2018. november 13. 16.00 óra, Pesti Vigadó

„Mátyás király... Különös, rejtelmes és mégis derűsen és édesen zengő visszhangja van ennek a két szónak a magyar ember lelkivilágában. Mintha még ma is inkább a népmese Hunyadi Mátyása élne bennünk, mint a »történelemé«. De csak kevesen tudják, hogy a népmese Mátyása – az igazi.” Egyetlen történelmi fogantatású, szépprózai ihletésű könyvének előszavában írta ezeket a sorokat a tragikus sorsú Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselő, lapszerkesztő 1939-ben. Ha nem ünnepelnénk idén nagy királyunk születésének 560. évfordulóját, talán nem is került volna a kezembe a remek Mátyás király-életrajz. A nagy uralkodónak szentelt emlékévkben Mátyás királyt emeljük a magyar nyelv napja gálaműsorának „főszereplőjévé”. Az Anyanyelvápolók Szövetségének meghívott vendégei: felvidéki, kárpátaljai, moldvai, erdélyi, délvidéki és anyaországi gyerekek mesélnek Mátyás királyról, az „igazságosról”. A népszerű, immár Magyar Örökség díjjal elismert Cédus Táncgyűttes idén a gyermekcsoportját is bevonja mozgalmas, látványos elemekkel teli műsorába, a felnőttek pedig a reneszánsz korból eredeztethető, elsősorban erdélyi forgós-forgatós táncokkal, a férfiak fegyvertáncal készülnek. A november 13-án, kedden 16 órakor kezdődő gálaműsor helyszíne ez alkalommal is támogatónk, a Magyar Művészeti Akadémia székházának díszterme (a Pesti Vigadó). Itt ünnepeljük az idei Lőrincze Lajos-díj, az Arany Kazinczy-érem, a Maróti István-emlékérem, a Deme László-ösztündíj kitüntetettjeit s az anyanyelvi pályázatok nyerteseit is. Mindenkit szeretettel várunk!

Juhász Judit

A program csak előzetes regisztrációval tekinthető meg. A regisztráció 2018. november elejétől az Anyanyelvápolók Szövetségében lehetséges, erről minden tagunk értesítést kap.

Bihari Sándor (1855, Rézbánya – 1906, Budapest) Festő. Gyermekéveit Nagyváradon töltötte, 1874-től Pesten retusőr, és esténként Székely Bertalan mintarajziskolai tanfolyamának látogatója volt. 1876-tól Bécsben a Képzőművészeti Akadémián képezte tovább magát, majd 1883-ban Párizsba ment. A Párizsban megismert impresszionizmus és plein air irányzat erős hatással volt festészetére. Keresztútzben című képét 1885-ben a budapesti őszi kiállításon Ferenc József megvásárolta. 1886-ban Bíró előtt című festményével elnyerte a Képzőművészeti Társaság díját. E műve a leghíresebb magyar életképfestővé avatta.

„A mindennapi élet a maga egyszerűségében, természeteségében az ő képein jelent meg először ünneplő ruha és etnografiai érdekesség nélkül. A közönség mindegyik alakot ismeri vélt és örömet lelte bennük” – írta a Művészet című folyóirat 1906-ban. 1911-ben a Szent György Céhben, 1919-ben a Nemzeti Szalonban, 1950-ben pedig a Fényes Adolf teremben rendeztek műveiből emlékkiállítását.

TARTALOM

Juhász Judit: A magyar nyelv napja.	2
Balázs Géza: 150 év, 150 vonatnév.	3
Balogh Judit: Tárgy vagy határozó?	4
Balázs Géza: Miért érdekes? Az állatok „beszéde” (2)	5
Büky László: <i>Gazé</i>	6
Kemény Gábor: Új szavakat tanulok. <i>Coach, coaching</i>	7
Berényi Zsuzsanna Ágnes: Fedőnevek.	8
Dóra Zoltán: <i>Amúgy</i>	8
Minya Károly: Nyelvtantúra	9
Gréczi-Zsoldos Enikő: „A nyelvet nem dirigáljuk, hanem magyarázzuk”	10
Bincze Diána: Tájékozás a kertekben	10
Reménytelen ügyek szószólója. Pusztay Jánossal beszélget Balázs Géza	11
Horváth László: <i>Szerelem izé</i>	12
K. G. Nyelvész-lelet – nyelv-észlelet.	12
Mészáros Márton: Madárhangok nyomában	13
Holczer József: Friss internetes „melléolvasásaim”	14
Sz. Györfly Sarolta: „ <i>Rakásozható</i> székét kérek!”	14
Kulcsár István: A <i>Warszavától</i> a láncos patkányig	15
Elek Lenke: <i>Énidő</i> – az anyák új menedéke	15
Kohári Anna: A dajkanyelv hangzásvilága	16
Blankó Miklós: Szó szót követ. A „verselő” mesterséges intelligencia	17
Grétsy László: Nyelvünk és Kultúránk.	18
Minya Károly: www.manyszi.hu	19
Hírek, tudósítások	20–21
Pontozó	22
Keresztretjtvény.	23
Új szavak, kifejezések (102.)	23
Kemény Gábor: Utolsó oldal	24

ÉDES ANYANYELVÜNK • AZ ANYANYELVÁPOLÓK SZÖVETSGÉNEK FOLYÓIRATA

Megjelenik évente ötször – februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben. Szakmai támogatók: Magyar Nyelvtudományi Társaság, MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Bizottság, Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport. Kiadja: az Anyanyelvápolók Szövetsége. Felelős kiadó: Juhász Judit. Felelős szerkesztő: Grétsy László. Szerkesztőség: Balázs Géza balazs.geza@gmail.com, Kemény Gábor kemeny.gabor2@yahoo.com, Bobák-Hajdu Tímea (titkár) ea.szerkesztoseg@gmail.com. Szerkesztőbizottság: Balázs Géza, Grétsy László, Heltainé Nagy Erzsébet, Juhász Judit, Kemény Gábor. A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Károlyi u. 16. Honlap: www.anyanyelvapolo.hu (vagy: www.anyanyelvapolo.hu)

Villámposta: ea@anyanyelvapolo.hu, ea.szerkesztoseg@gmail.com. A szerkesztőség csak a megrendelt íráskért fizet honoráriumot. Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg, nem küldünk vissza. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (Bp. VIII., Orczy tér 1.). Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél. E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Fax: 303-3440. Információ, reklamáció: 06 80 444-444. További terjesztő: Könyvtárellátó Kht. Ára: 250 Ft. Az Anyanyelvápolók Szövetségének tagjai a lapot a tagdíj fejében illetménylapként kapják. Tagdíj: 2000 Ft/év, tanulóknak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év. Belépési nyilatkozat kérhető: Anyanyelvápolók Szövetsége, 1053 Budapest, Károlyi u. 16. Tel.: 317-3062, 317-3611/208

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Lapunk kiadását

az Emberi Erőforrások
Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális
Alap,

a Magyar Művészeti
Akadémia

segíti.

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)
ISSN 1588-0311 (online)
Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.
Nyomás: mondAT Kft.

150 év, 150 vonatnév

Nyelvészmozdony

Most éppen Linzben van, de hamarosan visszajön, s száguld mindenfelé a nyelvészmozdony vagy másként Manyszi-mozdony... Úgy kezdődött, hogy a MÁV sajtóosztálya felkérte a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodát, hogy a MÁV 150. évfordulójára 150 nyelven gyűjtse össze a *vasút* (*vonat*) szót. A Manyszi munkatársai (Blankó Miklós, Mayer Péter, Minya Károly, Pölcz Ádám, Vesszős Balázs) össze is gyűjtötték a lehetséges megnevezéseket, és ezeket a MÁV ráfestette egy pompás villanymozdonyra. A vasúttársaság a szavakból készített mozdonygrafikával a Guinness Rekordok Könyvébe is pályázik.

150

Köztudott, hogy az első magyar vasútvonalat Pest és Vác között 1846. július 15-én nyitották meg. Százötven éve, 1868. július 1-jén kezdte meg működését a Magyar Királyi Államvasutak, a MÁV jogelődje. A 150 éves MÁV-ot 150 nyelven kívántuk köszönteni a *vonat* (*vasút*) szóval. Több ezer nyelv van, aligha lehet nehéz feladat. Más kérdés, hogy a nyelvek túlnyomó többségének szóképzete szótárak híján csak nehezen érhető el. Össze is gyűjtöttük több mint 150 nyelven a *vasút* szót, s azt tapasztaltuk, hogy egyes területeken, nyelvekben jó részt ugyanazzal a szóval illetik a vasutat. Ez nem meglepő, hiszen a nyelvek adják-veszik a kulturális javakat és azok megnevezését. Persze itt is felbukkannak a hatalmi-politikai viszonyok: egyes nyelvek csak adnak, mások inkább csak vesznek át szavakat. A másik ok: a nyelvrokonság. Az egymásból kibontakozó, fejlődő nyelvek gyakran ugyanazt a terminológiát használják: részben azért, mert folyamatosan hatnak egymásra, részben azért, mert szóalkotásuk jellege (motivációja) eleve ugyanaz.

Train, treno, tren, trein

A vasút előzményei messze nyúlnak vissza a történelemben, de a két legfontosabb jelensége, a „vaspálya” és a gőzmozdony angol találmány, ennek következtében a világ nagyon sok nyelvén angol terminológiája van a vasútnak. Angliai találmány az 1760-as években a vasból készült pálya (amelyen még lóval vontatták a kocsikat). A vasút forradalmát George Stephenson gőzmozdonya indította el; a világ első gőzüzemű vasútaját 1825-ben a Locomotion No. 1 nevű mozdonyával nyitották meg Stockton és Darlington között. Ezért talán világszerte a legismertebb az angol *train* (vasút, vonat, szerelvény) szó, amely latin eredetű, és a francián keresztül érkezett az angolba. A mai ’vasút’ értelemben való használata 1820-tól adatolható. Ennek következtében az újlatin nyelvek szinte mindegyikében megtalálható, valamint közvetlen angol hatásra sok más nyelvben is: *treno* (olasz), *trem* (portugál), *tren* (spanyol), *tren* (katalán), *tren* (román), *trein* (holland), *traein* (ír), *tren* (afrikaans), *tren* (haiti kreol), *tren* (török). A franciának van saját szava a vasútra (*chemin de fer*), de a *train* is használja. Az angol *train* és változatai világszerte elterjedtek, nemzetközi (internacionális) szónak számítanak.

Vlak

Több sláv nyelvben bukkan fel a vasút *vlak* megnevezése, pl. *vlak* (bolgár). Idézzük fel közben Kosztolányi Esti Kornélját, aki a bolgár kalauzzal órákon át úgy beszélgetett, hogy egyetlen szót sem tudott bolgárul, így a ’vonat’ jelentésű szót sem ismerte. Ugyanez a *vlak* szó található meg a horvát, szlovén, cseh és szlovák nyelvben is. Egy másik, a délszlávoknál elterjedt szó a *voz* (szerb, macedón, bosnyák). Mint rögtön látható, a szó földrajzi környezete korábbi politikai kapcsolatok

tükrre. A világ második legnagyobb vasúti hálózatával rendelkező Oroszország (hosszu ideig Szovjetunió) saját, orosz szót alkotott a vasútra: *пóјезд*. Környezetében ez terjedt el, átvették az ukránok, kazahok, kirgizek, tadzsikok, tatárok, üzbégek. A lengyeleknek saját szavuk van a vonatra: *pociąg*. Az egykori gyarmatbirodalmak helyi nyelvei jórészt a gyarmatosítók szóhasználatát vették át.

Zug, Eisenbahn – vonat, vasút

A német *Zug* (kiejtése: cug) felbukkan a luxemburgi nyelvben is. A szó keletkezése azért érdekes, mert mintája a magyar szónak. A *Zug* a *ziehen* (húz) igéből származik. A magyar *vonat* szó a *von* igéből keletkezett -at névszóképzővel, ’vasúti szerelvény’ jelentésére (német mintára) 1840-ből van adatunk. Mint sok nyelvnek, a vonatra van egy másik, nem teljes körűen azonos használatú szavunk: *vasút*. Talán nem meglepő – ismerve a közép-európai technológiai és kulturális kapcsolatokat –, hogy ez is német mintára keletkezett a nyelvújítás korában. Először 1828-ből van adatunk rá. A német *Eisenbahn* (vas + pálya) összetétel ún. tükörfordítása: *vas* + *út*. Persze a teljesen német szemléletet tükröző *vaspálya* is létezett egy ideig, ma már csak utcanév őrzi emlékét (Vaspálya utca Kőbányán). *Vasút* szavunk eredetileg csak a sínpályát jelölte, később ’vonat’ és ’vasút-állomás’ értelmű használata is felbukkant. A mai magyar nyelvben a *vonat* ~ *vasút* egyes esetekben felcserélhető: *vasútállomás* ~ *vonatállomás*, *vasúti jegy* ~ *vonatjegy*, *vasúti csatlakozás* ~ *vonatcsatlakozás*, de a legtöbb esetben megmaradt a különbség: *vasútvonal* van, de *vonatvonal* nincs, *vonatkésés* van, de *vasútkésés* nincs. Egyaránt van azonban *kisvasút* és *kisvonat*, de itt jelentéskülönbséget érzünk: a *kisvasút* keskeny nyomközű vasút, a *kisvonat* pedig játékvonat. A *vasút* és a *vonat* megkülönböztetése (és olykor keveredése) más

Nyelvészmozdony (kép: MÁV sajtóosztály)

nyelvben is felbukkan: *chemin de fer* (francia *chemin*: út, *fer*: vas), *ferrovia* (olasz *ferro*: vas, *via*: út), valamint *ferrovija* (máltai).

Egyedi nevek

Több nyelvi kultúrában törekedtek és részben ma is töreksenek az adott nyelv jellegének megőrzésére, ezért az idegenből érkező fogalmakra saját nevet találnak ki. Ilyen egyedi név a *lest* (izlandi), a *juna* (finn), a *rong* (észti), *galt teregijnj* (mongol). Érdekesség, hogy a holt latin nyelvnek létezik folyamatos nyelvújítása, ennek kapcsán a *vonat* szónak is van latin megfelelője: *agmen*. A mesterséges nyelvek pedig értelemszerűen fontosnak tartották a *vonat* szó bevonását: *trajno* (eszperantó), *treno* (ido). Az indián nyelvek többségében nem volt szükség a *vonat* szóra, de megvan a máig nagy létszámú kecsuában (*antakuru*) és a navahóban is. A második világháborúban a navahó nyelvet használták az amerikaiak titkos (kódolt) kommunikációra, ezért ebben szükség volt a *vonat* szóra.

A *vonat*, *vasút* szó nyelvekben meglévő terminológiája részben nyelvrokonsági viszonyokat, részben kulturális-nyelvi kapcsolatokat mutat, részben pedig egykori politikai viszonyok nyelvi leképeződését. Ugyanezt tükrözi a nyelvek egyéb szóállománya is. A vonatmegnevezések szemléletmódról is árulkodnak, és azt is tükrözik, hogy egy-egy nyelvi kultúrában milyen helyet foglal el a vasút (van, ahol egyáltalán nincs, van, ahol központi helyet). Elgondolkodtató, hogy a számunkra annyira fontos, mindennapi jelenség, tárgy (jelen esetben a vonat, a vasút) a nyelvek túlnyomó többségében meg sem jelenik... Ezért, amikor a vonat megnevezését 150 nyelven megjelenítő mozdony végigfut hazánk vasútvonalain, gondolkozunk el egy pillanatra a Föld technikai, kulturális, nyelvi sokszínűségén, a nyelvekből kimutatható óriási egyenlőtlenségen, s becsüljük meg, becsüljük meg jobban azt, amiben nekünk részünk van.

Balázs Géza

Tárgy vagy határozó?

Magyar szakos tanárnő tette fel a kérdést azzal kapcsolatban, hogy vajon József Attila jól ismert versében elemezhető-e tárgynak az alábbiakban kiemelt mondatrész:

A villamos is aluszik,
– s míg szendereg a robogás –
álmában csönget *egy picit* –
aludj el szépen, kis Balázs.

A tárgyként való megítélést támasztja alá a kiemelt szóban a tárgyrag, ami a *pici* melléknéven megjelenik. Ugyanakkor a *csönget* ige nem tárgyas, hanem tárgyatlan ige, ezért tárgyat jellemzően nem kaphat.

Érdekessége a kérdéses *csönget egy picit* szókapcsolatnak, hogy valójában itt egy kihagyásos szerkezettel állunk szemben, a *csönget egy picit* a *csönget egy picit csöngetést* töismétléses szerkezetnek (figura etymologicának) felelhet meg, vagyis annak rövidült változata. Ez azonban még nem ad választ arra a kérdésre, hogyan jelenhet meg a *csönget* tárgyatlan ige mellett az *egy picit/(pici) csöngetést* tárgy. Jobban átgondolva a szerkezet értelmét rá kell jönnünk, hogy az *egy picit* nem is „igazi” tárgy, hiszen nem a *Mit csönget?* kérdésre válaszol, jelentése szempontjából sokkal inkább határozóra emlékeztet, a *Mennyire (milyen mértékben) csönget?*, *Mennyi ideig csönget?* kérdéssel kérdezhetünk rá. Vagyis a csöngetés mértékére, erősségére, esetleg idejére utal, jelentése ’nagyon halkán, nagyon rövid ideig’, azaz többnyire már csak a szó alakja, a *picit* -t tárgyragja emlékeztet a tárgyra, valójában azonban határozó, mégpedig fokhatározó (esetleg időhatározó). Nevezhetnénk fokhatározói értékű tárgynak vagy tárgyragos/-t ragos határozónak.

Az *egy picit* természetesen valódi tárgya is lehet az igei állítmánynak, ha az tárgyas ige, például itt: Ettem belőle *egy picit* (vagyis egy kis darabot).

A tárgy és a határozó a mondatelemzésben többnyire jól elkülöníthető egymástól. A tárgy általában az a mondatrész (a tárgyas ige azon bővítménye), amire a cselekvés, történés irányul (legjellemzőbb kifejezőeszköze a tárgyrag: főzi *az ebédet*), a határozó pedig sokszor az esemény valamilyen körülményét (helyét: *a kertben* ül, idejét: *kettőkor* telefonál, módját: *ügyesen* rajzol, fokát: *háromszor* kérdez stb.) nevezi meg (gyakran határozóragos névszóval, mint az előbbi példákban, vagy például határozószóval: *rögtön* jön). Az esetek többségében ezek egyértelmű, tiszta kategóriák.

Előfordulhatnak azonban a tárgy és a határozó között átmeneti esetek, főleg amikor a tárgyragos névszó tárgyatlan ige mellett áll.

Egyrészt tárgyatlan ige mellett jelenik meg a tárgy például *a táncot jár* vagy *az éli a világot* állandósult szókapcsolatokban.

Másrészt határozói körülményre, a cselekvés helyére utal a tárgyragos főnév az *Egész nap jártam a várost*, illetve az *Elsőként futja a távot* példában. Ezek helyhatározói értékű tárgyak, a szókapcsolatok át is alakíthatók helyhatározós szerkezetekké: *jártam a városban, futott a távon*. Kérdezni is leginkább a *Hol jártam?*, *Hol futott?* kérdéssel lehet rájuk. Hasonlóak még a következők: *A falut már kevesen lakják* (értsd: a faluban kevesen lagnak), *Ügyesen üli a lovat* (értsd: ül a lovon). Ezek

mellett a tárgyak mellett a tárgyatlan ige (*jár, fut, lakik, ül*) – szokatlan módon – tárgyas/határozott ragozásba kerül.

Időre utal, vagyis az időhatározóhoz hasonló jelentést közvetít a *Két órát aludt* típusú példa tárgyragos főneve, a tárgyas szókapcsolat át is alakítható a *két órát/két órán át aludt* határozós szerkezetté. Hasonlók még: *Nyolcvan évet élt* (értsd: nyolcvan évig), *Tíz percet késik* (= tíz percen át), *Öt napot dolgozik* (= öt napig). Kérdései: *Meddig aludt?*, *Meddig élt?* *Mennyi ideig késik?*, *Mennyi ideig dolgozik?* Ezekben a mondatokban a tárgy időhatározói értékű tárgy.

Másfajta határozói viszonyt mutat a *jókat nevet, jót mulat, nagyot ugrik, éleket füttyent* tárgyragos szava. Mivel a *Hogyan?* kérdésre felelő módhatározóra hasonlít (*Hogyan nevet?*, *Hogyan mulat?*, *Hogyan ugrik?*, *Hogyan füttyent?*), módhatározói értékű tárgynak nevezhetjük.

A *hármát csönget, többet nem jön, kettőt telefonál, egyet-kettőt fordul* szerkezetek tárgyragos szava számhatározóra emlékeztet, kérdése is ennek megfelelő: *Hányszor csönget?* (háromszor), *Hányszor nem jön?* (többször), *Hányszor telefonál?* (kétszer), *Hányszor fordul?* (egyszer-kétszer). Hasonló még *A halottnak is hármát harangoznak* szólás *hármát harangoznak* tárgyas szerkezete. Ezekben számhatározói értékű tárgyak találhatók.

Okhatározói értékű tárgy van a *Mit sírsz?*, *Mit félsz?* *Mit nyaggatsz?* kérdésben, át is alakítható ekképpen: *Miért sírsz?*, *Miért félsz?*, *Miért nyaggatsz?* Az okhatározói értékű tárgy határozói értékű külön kidomborítja, hogy valódi tárgy is előfordulhat mellette: *Mit olvasol ilyen könyveket?*

A kérdéses szerkezetek tárgyragos szavai tehát határozói körülményre utalnak, határozói értékű tárgyak vagy esetleg tárgyragos határozók.

A határozói értékű tárgy azonban nemcsak ige mellett jelenhet meg, hanem melléknév mellett is állhat, így például az *egy kicsit ügyetlen* szókapcsolatban. A melléknévnek természetesen semmiképpen sem lehet tárgya, hiszen a tárgy csakis ige-nek vagy abból képzett szónak, igenévnek a bővítménye. A *Mennyire ügyetlen?* kérdés fokhatározóra utal (= kissé). A *kicsit* tulajdonképpen már nem is tárgyragos melléknév, hanem sokkal inkább határozószó. A szó ’kissé’ jelentése nem következtethető ki a *kicsi* + -t (tárgyrag) jelentésszövegéből.

Hasonlóság figyelhető meg a tárgy és a határozó között más szempontból is, bizonyos esetekben a határozó is ki tudja fejezni a cselekvés, a történés irányulását, például a következő példákban: *vágjik vmire, irányul vmire, álmodozik vmiről, lakik vhol*.

Olyan kapcsolatban is állhat egymással a kétféle mondatrész, hogy néhány ige mellett váltakozhatnak: *néz vkít – néz vkire; vár valakit – vár vkire; olaját ken valamire – olajjal ken valamit*.

Néhány városnevünk helyhatározói alakja -t ragos formában is él a nyelvben: *Győrött, Pécssett, Székesfehérvárott, Kaposvárott, Kolozsvár(ot)t*. Ez a valamikori locativusi eset maradványa, ami mára teljesen kikopott a használatból, de néhány szóalakban még tetten érhető. Így például a mutató névmásokban is megőrződött: *itt, ott, imitt, amott*.

A fenti átmeneti eseteket leszámítva azonban nyelvünkben alapvetően elkülönül egymástól a kétféle mondatrész. Emellett a tárgyi bővítmény hatással van az ige ragozására. A tárgyas igék alanyi (általános), illetve tárgyas (határozott) ragozását a tárgyuk határozatlansága (*valamit olvas*), illetve határozottsága (*azt olvassa*) befolyásolja. A határozónak ellenben nincs semmiféle hatása az igeragozásra.

Balogh Judit

2019. január 22. 16.00

A magyar kultúra napja: ünnepi ülés a klasszikus magyar irodalom szükséges voltáról

Előadó: Adamikné Jászó Anna professor emeritus

Helyszín: a Magyar Művészeti Akadémia székháza, Budapest, VI., Bajza u. 31.

Miért érdekes?

Az állatok „beszéde” (2)

Állat és ember ősi közössége

Várkonyi Nándor ráébreszti a ma emberét természeti alapjaira, az állatokhoz való kapcsolatára, spirituális értékeire, elfajulására, s így előfutára a modern ökológiai, pszichológiai (és még sokféle) gondolkodásnak. „Ösemlékezése szerint az ember eredetileg benne élt a világot fenntartó nagy harmóniában, teljes közösségben a természettel. Tárnya volt a rendnek, mint a növény és az állat. De sorsa az lett, hogy ki tudott lépni belőle, a természet alanyává küzdötte fel magát, s rendjét önös céljainak vetette alá. Diszharmoniót teremtett... [...] Tettének következményeképp elkülönült, magára maradt, s egymagában szembe került a teremtés többi részével; a magány súlya, a hatalom terhe önvádra, a bűn tudatára ébresztette, s ezt az élményt örököltette meg a bűnbeesés mítoszaival. Élete ettől fogva visszavágyódás az elveszett öntudatlan harmóniába” (Várkonyi 2004: 401). Az ősi ember a „paradicsomi tudás” által együtt élt a szelíd állatokkal (Várkonyi 2009: 243), olyannyira, hogy minden önmagához hasonló volt, homomorf, nem felülről elképzelve és kategorizálva: antropomorf. Nem „természetközelségben” élt, ahogy a tudomány terminusa állítja, hanem benne élt a természetben, kozmikus kapcsolatok közepette. A metafora (képátvitel) egyik formáját antropomorfizmusnak szokták mondani, vagyis emberiesítésnek, emberhez való hasonlításnak. Szilágyi N. Sándor az antropomorfizmus helyett a zoomorfizmus kifejezést ajánlja, vagyis állatokhoz való hasonlítást: „Ha antropomorfizmusnak hívnánk, azzal méltánytalanul és elméletileg megindokolhatatlanul kizárnánk az állatokat a viselkedők közül, pedig ők sokszorta többen vannak, mint mi emberek. Így viszont senkit sem kellett kirekeszteni, az embert sem, hiszen [...] az állatrendszerben neki is fenntartott helye van” (Szilágyi 1996: 86).

Az állatok barátságának visszaszerzése

A paradicsom, az állatok és az ember harmonikus világának léte, emlékének nyomai másoknál is előbukkannak. Mircea Eliade, a jeles román etnológus, folklorista a sámánok extázisba esése, hangadásaikkal az állatok hangjának utánzása kapcsán hozza fel a paradicsommítoszokat. „A sámánok állathangutánzása, ami oly nagy hatást gyakorolt a megfigyelőkre, s amit az etnológusok oly gyakran ítélnék holmi kóros megszállottság megnyilvánulásának, valójában az állatok barátságának visszaszerzésére és következképp az őseredeti Paradicsom helyreállítására irányuló vágyat tükrözi” (Eliade 2006: 108). Tehát az ősi, paradicsomi világ egyik jellemzője az állatok beszédének az ismerete. Várkonyi terjedelmes fejezetet szentel az értelem korai formáinak, például az állatoknál (méheknél, hangyáknál; 2009: 37–78), ebben páratlanul alapos etológiai leírásokat ad. Várkonyi és Eliade paradicsomi ösképe kapcsán meg kell említeni, hogy az emberiség univerzális, „humanizált” állattörténetei, állatmeséi (fabulái) mind ebből a tudat-

ból, érzésből fakadnak. Nem véletlen, hogy a gyermek legkedvesebb első történetei közé tartoznak az állatmesék, hogy a modern tömegkultúra is tele van állatfigurákkal, amelyek könnyen érthető, átélhető és hiteles képet (információt) adnak a világról. S az ősi kapcsolat talán abban is megmutatkozik, hogy minden normális lelkületű ember gyermeki szelídséggel és kedvességgel fordul az embergyerek mellett az állatok kölykeihez is, sőt még a vadabb állatok sem bántják az ember csetlő-botló gyermekét (leszámítva a túltenyésztett, sérült állatokat), s a gyerek sem fél a közelében lévő állatoktól. Ez az ősi gondolat szüli az állatregényeket, legyenek azok kaland- vagy filozófiai regények. Tamási Áron Jégtörő Mátyásában egy emberpárt segít állatalakból állatalakba öltözve egy megjavulásért földre küldött lélek; aki előbb rejtekezik, néma, később azonban már emberi nyelven is megszólal. Könnyű fölfedezni itt, ahogy például Féja Géza (1970) meg is említi, a keleti filozófiák, a buddhizmus vagy a lélekvándorlás hatását, egyúttal viszont a mesterien kidolgozott pánpszichikus, panteista felfogást, a buddhista-folklorisztikus világképet: „Tamási [...] »helyben utazott«, mégis Indiába érkezett, megismerkedett a lélekvándorlás tanával. Utolsó írásában elbeszéli, hogy sokat töprenkedett az emberek alkatának, szellemi képességeinek és erkölcsi tartásának különbözősége fölött, s megérezte bennük az állatösök. Hosszú, bonyolult fejlődés árán leszünk emberre, és a tudattalanban őrizték a régis életeinkben szerzett képességeket” (Féja 1970: 83). Féjánál is előkerül az egykori aranykor, szinte idézi Várkonyit: „Az antik kultúra és a folklór egyaránt sokat tudnak az »aranykorról«, midőn a létezők, az emberek és az állatok, de olykor a fák is értették egymás nyelvét” (Féja 1970: 84).

„Beszélgetés” kedvenceinkkel

Az állatok és emberek közötti kommunikáció régóta foglalkoztatja az embereket és részben a kutatókat is. A családi állatokhoz való beszéd a mindennapi kommunikáció szerves része: ez az interspeciális kommunikáció. Beszélgetni csak az ember tud, az állatok mindenfajta hangokkal, mozdulatokkal, magatartással közvetített információcserével kommunikálnak (Csányi 2008: 119). A „gazdák túlnyomó többsége beszél a kutyájához, nagyjából úgy, ahogy a 2-3 éves gyerekekhez szoktunk. A kutyák pedig érdeklődve néznek, hallgatják a beszédet, és azután cselekszenek valamit, az egyik így, a másik amúgy. A gazda nem várja, hogy a kutyája válaszoljon, de azt elvárja, hogy megértse, és megköveteli, hogy úgy tegyen, ahogy mondta. A gazdák teóriája tehát az, hogy a kutyák megértik az emberi beszédet, vagy legalábbis annak egy részét. Ha ez az elképzelés nem lenne olyan általános, akkor valószínűleg nem beszélnének annyit a kedvenceinkhez” (Csányi 2012: 207).

Emellett egy átlagos kutya legalább 30–40 szót megért. „Az ugatás tulajdonképpen az ember tagolt beszédének az utánzása. Sok értelme még nincs, de már hasonlít” (Csányi 2013: 183). Ráadásul „a kutyák, ha figyelünk rájuk, maguk is kérdeznak. A kérdező információt vár. Ha reggel [...] megkérdezi, ki megy vele sétálni, a választ elfogadja. Nem tud beszélni, és a kérdése csak az én emberi, szociális megértésem keretében értelmezhető, de a megértés egyértelműen következik abból, ahogy ő a válasz után viselkedik” (Csányi 2012: 216). Elmondhatjuk, hogy „a kutyákkal folytatott kommunikáció nem egyoldalú, nemcsak az ember mond, mutat, kér vagy kérdez valamit, hanem a kutyák is ezt teszik. A kommunikáció kétoldalú. A kutyák is igyekeznek a nekik fontos dolgokról számunkra érthető közléseket nyújtani” (Csányi 2012: 219).

Zárszó

Eliade – egyébként Várkonyi gondolataira pontosan rímelve – a Paradicsom stabilan velünk élő képében a következőket látja: „A mítoszok, amelyek ezt az ideológiát alkotják, a lehető legszebbek és leggazdagabbak közé tartoznak: a Paradicsomról és a bukásról szólnak, az őseredeti emberi halhatatlanságáról és kapcsolatáról Istennel, a halál eredetéről és a szellem felfedezéséről...” (Eliade 2006: 108–109). Vagyis az örök, az embert mindig foglalkoztató kérdésekről.

(Az írás első része az Édes Anyanyelvünk 2018. szeptemberi számában jelent meg.)

Balázs Géza

Irodalom

Csányi Vilmos 2008. Kis etológia. Kossuth Kiadó, Budapest.

Csányi Vilmos 2012. A kutyák szőrös gyerekek. Libri, Budapest.

Csányi Vilmos 2013. Segítség, kutyás lettem! Libri, Budapest.

Eliade, Mircea 2006. Mítoszok, álmok és misztériumok. Cartaphilus, Budapest.

Féja Géza 1970. Tamási Áron alkotásai és vallomásai tükrében. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Szilágyi N. Sándor 1996. Hogyan teremtsünk világot? Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.

Várkonyi Nándor 2004. Pergő évek. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Várkonyi Nándor 2009. Az elveszett paradicsom. Második, javított kiadás. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Gazé

Pásztor Árpád regénye, A Muzi 1930-ban jelent meg. Története 1887 táján zajlik, fő színtere a Magyar Nemzeti Múzeum kertje, szereplői tíz év körüli fiúk és lányok. Sokaknak Molnár Ferenc zseniális regényéből lehet ismerős a hely. A Pál utcai fiúk is oda jártak játszani. Molnár regénye először 1906-ban jelent meg folytatásokban, majd egy év múlva kötetben kezdte meghódítani a nagyvilágot.

Pásztor Árpád könyvének főhőse „egy villogó feketeszemű fiú, akit Pikinek hívtak...”, neki és társainak akkor „a Múzeumkert nem egy vasráccsal körülrített kert, hanem az egész világ, amelynek határa mindenfelől a végtelenség. Nem is Múzeumkert a neve, hanem röviden és mégis messzihangzón: Muzi!” A gyerekek ma már ismeretlen vagy alig ismeretes játékokat játszanak: „a laufméta vagy magyarosabban: longaméta” az egyik szórakozásuk, amelyet Pásztor Árpád részletesen bemutat. Ugyanezt a szaladós labdajátékot a Pál utcaiak is kedvelik, Nemecek kifejezésével: az édes grundon. A játék egyik kelléke a *levatta*, amelyről lapunk egyik korábbi számában (2017/2.) már beszámoltam. A levattával, a 60–80 centiméter hosszú ütőfával a rongyból spárgával összefont, kemény, tömített labdát ütötték bizonyos szabályokkal. Piki ebben a játékban bajnok volt a Muziban.

A fiúcska egyszer a Városligetben végigcsodálkozza a látnivalókat: cirkusz, új gépringliszil, „látható a még soha nem tapasztalt óriáshölgy. 180 kiló és csak 18 éves”, jövődömondó „magyarul, németül, szlovákul, kroátul”, célbadobás és a többi. Persze a fiúnak alig van pénze, pedig mindig csábítja valami: „Az Állatkert előtt az út hosszában asztalokon nagy üvegedényekben sárga és vörös cukros citrom- és málnalészerű folyadékban hatalmas jégdarabok úszkáltak, minden edényben egy merőkanál, az asztalon poharak... Egy krajcár a jó hűsítő!... – hangzott a kiáltás, és Piki torkában összefutott a nyál, míg bábész szemmel nézte, hogy egy pohár ecetes vízbe cukrot tesznek, majd egy kanálka fehér port hintenek, s az egészet egy hosszú nyelű fakanállal felkavarják. – Friss gazé!... Friss gazé!...” A *gazé* szónak köze lehet a francia (*eau*) *gazeuse* ’szikvíz; szóda(víz)’ és a német *gasen* ’gázosít’ szavakhoz, ami a korabeli Városliget nyelvi kavalkádjában nem csoda. A fehér por, amelyet készítésekor használtak, bizonyára NaHCO_3 . Ez a pez-

gőporok, sütőporok készítésekor ma is használatos szó-dabikarbóna.

A *gazén* kívül más, ma már sokaknak ismeretlen szó is van A Muziban, közülük a *Muzi* aligha szorul magyarázatra. Piki hosszabb töprengés után tíz krajcárt kockáztat célbadobásra. Amikor ötször talál, „Itt a *haci*, fiam!” szavakkal kapja meg a nyereményt: egy ezüst hatost, amely nagy pénz az ő világában. Hiszen „Mardili Ibrahim ázsiai déligyümölcs keveréke” csak *nedgrassza*, ahogyan a török (!) árus mondja a magyar *négy krajcár* kifejezést. A hatos pénzérme tíz krajcárt, illetőleg húsz fillért ért. Mikszáth Kálmán egyik regényében olvashat-

juk: „Keresgél [Tnowszky Péter] a zsebében az aprópénzek között, de nincs egyetlen ezüstpénz se, pedig ille-nék ilyenkor egy fényes hatos” (Beszterce ostroma). Egy Mikszáth-novella falusi gyerekhőse ropogós forintot kap ajándékba. „De hát, én istenem, mire is költsön az ember annyit rengeteg pénzt? [Új bek.] A krumplucukor csak egy krajcár, a pattogatott kukorica is csak egy krajcár, márpedig egy krajcárért csakugyan nem érdemes felváltani egy újdonság bankót” (Az első forintos bankó).

A Pál utcai fiúk egyik emlékezetes epizódjában Csele törökmézre alku-szik iskola után: „A törökmézes ember ugyanis szemérmetlenül felemelte az árakat. A törökméz ára tudvalevőleg az egész világon egy krajcár. Ezt úgy kell érteni, hogy a törökmézes ember megfogja a kis bárdot, s amennyit a

nagy darab fehér, mogyoróval spékelt masszából egy ütésre le tud belőle hasítani, az egy krajcárba kerül.” A törökméz – amelyet olasz (!) árus emelt két krajcár-ra Molnár Ferenc remekművében – több módon készülhet (karamellizált) cukorból, mézből, keményítőből, tojás-fehérjéből. Ezek mellett diót, mogyorót vagy más egyebet is tartalmazhat, és többnyire szó-dabikarbónával puffasztják. Ez a vegyszer a háztartásokban több mindenre használatos a gyomorégés megszüntetésétől az ezüsttárgyak tisztításán át zsír- és kávéfoltok eltávolítására. A többféle használat mellett a szer neve meg-megváltozott: a régiségben *kettedszénasav szikeny*, máskor *nátrium-bikarbóna*, a patikában latinizálva: *natrii hydrogencarbonas*. A nyelvjárási beszélők a maguk számára valamelyest értelmesítették a szót: *szó-dabikabóna*, *szó-dabikapor* fordult elő még a közelmúltban is. Az ilyen megnevezéseknek a *nátrium-hidrokarbonáttal*, a *szó-dabikarbónával* szemben motiváltsága, eredetkapcsolata van a beszélők számára, minthogy nem (vagy alig) ismerik a kémiai összetételt, az anyag tulajdonságaira, hatására figyelnek, arról van tapasztalatuk.

Büky László

Hogyan juthat hozzá lapunkhoz?

Adott címükön fíliázott formában megkapják a megjelenés napján. A szerkesztőség visszamenőlegesen nem tudja biztosítani a lapot. Az ASZ-tagdíjat kérjük átutalni az OTP-nél vezetett 11705008-20132015 sz. bankszámlára. A tagdíj 2000, illetve 1500 Ft/év (tanuló, nyugdíjas). 2019 februárjában csak azokhoz érkezik meg a lap, akik 2018. december 31-ig rendezik tagdíjukat. – Lapunkat a postán is elő lehet fizetni.

Új szavakat tanulok

Coach, coaching

Egy hetilapunk megírja egyik interjúalanyáról, hogy „coachként és személyiségfejlesztőként dolgozik [...] egy információtechnológiai cégnél”. Igaz, az angol szót *couch*-nak írja, ez azonban, remélem, csak sajtóhiba, ne is foglaljuk vele. Amiről ebben a cikkben szó lesz, mindössze ennyi: mit jelent ebben a mondatban a *coach*, és hogyan tett szert erre az értelemre.

Kezdjük egy kicsit messzebből! Feltehetőleg minden olvasóm tudja, hogy a *kocsi* egyike azoknak a magyar szavaknak, amelyek nemzetközi szóvá váltak. Eredetileg annak a ló vontatta, az addiginál kényelmesebb, csillapított lengésű szekérnek volt a neve, amelyet a 15. század második felében Kocs községben (ma Komárom-Esztergom megye, tatai járás) kezdtek gyártani. A *kocsi szekér* jelzős szerkezetből jelentéstapadással jött létre a *kocsi*, és ez számos európai nyelvben meghonosodott: angol *coach*, német *Kutsche*, spanyol *coche*, olasz *cocchio*, lengyel *koczk*, cseh *kočár*, szlovák *koč*, *kočiar*, ukrán *kocs*, szerb *kocsije* stb.

A *coach* főnévnek az idők során számos különféle, egymásból többé-kevésbé jól levezethető jelentése alakult ki: 'szekér', 'hintó', 'vasúti kocsi', '(távolsági) autóbusz', 'parancsnoki kabin (hajón)', 'turistasztály (repülőgépen)', 'házitanító, korrepetitor', 'csapatjátékban a többieket irányító játékos', 'edző' (az adatokat Pajzs Júliának az interneten is olvasható alapos tanulmányából veszem: www.nyttud.hu/oszt/lexi/pajzs/publ/kocsi.pdf). A legújabb fejlemény pedig az a jelentés, amely az idézett újságcikkben is megtalálható.

A Bakos-féle idegenszó-szótárnak a *coach* nem címszóva, Tolcsvai Nagy szótárában már benne van, de csak 'edző' jelentéssel. Amiről itt szó van, annak van valami köze az edzőhöz, de azzal nem azonos. Először valami tanácsadóféltre gondoltam, de a világhálón keresgélve kiderült, hogy ennél azért bonyolultabb a dolog. A *coach* ugyanis olyan tanácsadó, aki nem ad tanácsot. Lássuk, mit ír erről a Wikipédia *coaching* címszója: személyre szabott „tanácsadási” módszer, amelynek lényege, hogy nem ad tanácsot, hanem az ügyfelet saját erőforrásaira támaszkodva támogatja a fejlődésben. Fejlesztő, nevelő, edző jellegű tevékenység, melynek során az ügyfelet valamely meghatározott cél elérésében segítik. Fő területei: *life coaching*, *business coaching*, *executive coaching* (sorrendben: életvezetési, üzleti, a munkahelyi vezetőket segítő eljárás).

Másutt éppen a leginkább helyről, a Nemzetközi Coachszövetség (ICF) honlapjáról kaphatunk eligazítást a *coaching* mibenlétéről: „A coaching az ügyféllel való partneri együttműködés, olyan gondolatébresztő és kreatív folyamat, amely arra inspirálja az ügyfelet, hogy a legtöbbet hozza ki önmagából személyes és szakmai szempontból is. A coaching egyedi szolgáltatás, és elkülönül a terápiától, tanácsadástól, mentoringtól és a tréningtől egyaránt. Akik résztvevői lesznek egy coachingfolyamatnak, megtapasztalhatják annak élményét, hogy másképp látják majd személyes kihívásaikat és lehetőségeiket, megerősödik gondolkodásuk és döntéshozó képességük, fejlődik személyes hatékonyságuk, nő az önbizalmuk, és közelebb kerülnek munkájuk és életszerepük beteljesítéséhez” (az eredeti szöveg helyesírását itt-ott finomítottam). Aki ezt a munkát végzi, az a *coach*. Magyarul legegyszerűbben *tanácsadónak* mondhatnánk, de – mint láthattuk – a *coach*nak

éppen az a lényege, hogy nem ad tanácsot, hanem csak hozzásegít ahhoz, hogy mi magunk jöjjünk rá a megoldásra. Esetleg nevezhetnénk *személyiségfejlesztőnek* (egy szótag helyett hét szótag, nem ígér sok sikert).

Így jutottunk el a kevésbé zötyögtető szekértől egy olyan új szakma képviselőjéig, amely zökkenőmentessé teszi, fejleszti problémamegoldó képességünket. Közben pedig bepillantást nyerhettünk abba, hogyan dolgozik a szó-történet, és hogyan szolgáltathat adalékokat a művelődéstörténetnek.

Már be is fejeztem ezt a cikket, amikor véletlenül kezembe került folyóiratunk 2009. áprilisi száma és abban Nagy Levente cikke: Megszületett a *coach* magyar megfelelője. Kíváncsian fogtam bele a cikk olvasásába, egyben azonban azzal a rossz érzéssel is, hogy ha kilenc évvel ezelőtt megoldódott a *coach* kérdése, mi értelme most újból napirendre tűzni. Vagyis hogy ennek fényében el kell-e dobnom a már megírt cikkemet. Nos, mint láthatja az olvasó, nem dobtam el, csupán kiegészítettem néhány gondolattal az egykori cikk alapján.

Nagy Levente először is korrekt módon ismerteti a szó jelentésfejlődését (ebből kiemelném, hogy a diákokat vizsgára felkészítő tanár „szinte a hátán cipelte” őket a sikeres vizsgáig,

ezért kapta a *coach* nevet). Ezután megállapítja, hogy a *coach* a mai (értsd: akkori) magyarban az üzleti életben használatos, és ott 'edző, üzleti edző' az értelme.

Ezután beszámol egy szópályázatról és annak eredményéről. Ezen a következő magyarítások bizonyultak a legjobbnak: *edző, üzleti edző, kócs, elmeedző, elmedző*. Ezzel – a szerző szerint – a *coach* helyettesítésének kérdése meg is oldódott.

Nos, közel egy évtized elteltével úgy látszik, szavunk sorsa másképpen alakult. Megnéztem az *edző* szó első 50 előfordulását a Google-ban: egyetlen példa sem akadt az 'üzleti edző, tanácsadó, fejlesztő' jelentésre. (Annál többször fordult elő a *személyi edző* szókapcsolat, sokkal többször, mint a csapatsportokbeli *edző*.) A *kócs*ról nincs mit mondanom. Ez nem is igazi magyarítás, csupán az angol szó fonetikus átírása. Az *elmeedző* szóban több a fantázia, elvben be is válhatott volna. Ma azonban azt kell megállapítanunk, hogy csupán az említett szómagyarító pályázatról szóló tudósításokban fordul elő, másutt gyakorlatilag nem. A melléknévi szófajú előfordulásokat (pl. *elmeedző társasjáték*) természetesen nem vehetjük figyelembe. A hangkivetéssel létrehozott *elmedző* pedig a nyelvújítás kuriózumainak hangulatát idézi.

Mindezek alapján elsietettnek látszik az a megállapítás, hogy „megszületett a *coach* magyar megfelelője”. Nem született meg, és most már talán nem is fog. De amíg maga a fogalom, a munkakör, a tevékenység létezik, ne mondjunk le a magyarítás lehetőségéről. Ha a *tanácsadó* és különösen a *fejlesztő* magába tudná szívni a *coach* sajátos jelentéstartalmát, lehetne esélye az elterjedésre. Addig azonban tudomásul kell vennünk, hogy a szaknyelvben van egy ilyen angol (eredetű) szó is. Van belőlük elég.

Kemény Gábor

Fedőnevek

A nyelvudomány egyik ága a nevekkel foglalkozik. A névtannak is számos ága van a személyneveken át a csillagnevekig. A nevek ágas-bogas családjának kevésbé ismert és megvizsgált tagjait képviselik a *fedőnevek*.

Szeged szürke eminenciása című könyvem megírásakor ismerkedtem meg a rendőrség nyelvi módszerével. Egyes embereket titokban megfigyelnek. Az ilyeneket hivatalosan célszemélynek nevezik. Minthogy nem akarják őket leleplezni, sem szóban, sem írásban nem saját nevükön emlegetik vagy írják le, hanem egyezményes nevet találnak a megfigyelt személyre. Ezt hívják találóan fedőnévnek.

A megfigyelést besúgók segítik. Nem éppen dicsőséges feladat. Ezért *társadalmi kapcsolat* vagy *ügynök* elnevezéssel illetik őket.

Meg kell jegyezni, hogy a megfigyelt személyek száma csak egygyel kisebb a besúgók számánál. A saját nevükkel megjelölt rendőröket nem is vettem számításba.

A könyvben említett célszemélyek fedőnevei a következők:

Főnév: *Huszár, Kőműves, Dudás, Kocsis*

Becézett személynév: *Gabi*

Főnevesült melléknév: *Kecses, Segítő, Agg, Szelíd*

Ezeknek a célszemélyeknek a besúgói is fedőneveket kaptak.

A következők valóságos személynevek: *Diós, Margitai*

Melléknévből főnevesült: *Fényes*

Folyónév: *Tisza*

Főnév: *Mannlicher*

Foglalkozásnév: *Dudás, Történész, Őrző, Fellazítók*

Társadalmi helyzetre, rangra utaló szó: *Herceg*

A megfigyelt személyek neve részben ismert a rendőrség előtt, de a rendelkezésemre bocsátott anyagban csak fedőnév található. Feltehető, hogy a megfigyelőket nem akarták beavatni abba, hogy az egész városban jól ismert dr. Csongor Győzött figyelik Kőműves néven. A fedőnévből tudható vagy sejtethető, hogy szabadkőművesről van szó. A szintén szabadkőműves dr. Bach Lászlót Huszár fedőnéven figyelték.

Gabit a neki küldött levélben nevének említették. „Egyik megfigyeltet a magának a megfigyeltnek küldött levélben (is) Gabi néven szólítják meg.”

A jelzővel ellátott személyek fedőnevüket feltehetőleg a megfigyelés alkalmával kapták meg.

Kocsijával ment el *Kocsis*. *Kecses* volt a másik, segített időse társának, ezért érdemelte meg a *Segítő* nevet, *Agg* társát így nevezték el, a *Szelíd* volt a jelenet során az egyik. Ezek voltaképpen ragadványnevek.

Igen kényes ügy a besúgók névválasztása.

Diós nem lehetett a valódi neve. *Fényes* azért kapta ezt a nevet, mert nagyon fényes hazai és külföldi szellemi körökben forgolódott. *Tisza* csak jobb híján kapta ezt a folyónévet. A másik besúgó a *mannlicher* nevű hatékony fegyverhez hasonlóan szolgálja a felderítést, ezért ezzel a névvel látták el. *Történész* a szabadkőművesség történetét mondta el hivatalos helyen – teljesen elferdítve, hamisan. *Őrző* portásként tett nagy szívességet a rendőrségnek, amikor tájékoztatta őket, hogy mikor és hol, hogyan lehet behatolni az épületbe. *Herceg* telefonjavítónak álcázva helyezte be a lehallgatókészüléket a telefonba. A *Fellazítók*nak fontos szerepük volt. Nekik kellett békétlenséget kelteniük a szabadkőművesek között. Az ő fedőnevük volt: *Fellazítók*.

A levéltári adatok szerint tevékenységükért megfelelő díjazást kaptak.

A több hónapos, sok megfigyelővel, nagy költséggel elvégzett megfigyelés eredménye szerint időse, veszélytelen emberek után nyomoztak.

Péter László, Szeged legjobb ismerője Szeged szürke eminenciása címmel írt erről a könyvről a *Tekintet* 2018. augusztusi számában, és a most említett fedőneveket azonosította a város több személyével. Ebből is kiderül, hogy egyes fedőneveket megfigyelt személy és besúgó megjelölésére is használtak. Így történt ez például a *Segítő* esetében. *Segítő* az volt, aki nehezen járó időse társának segített, és valószínűleg egy másik személy a felderítésben adott segítséget, ezért kapta ugyancsak a *Segítő* elnevezést. A megfigyelt *Kőműves* fedőnevű személyt Péter László műve szerint besúgásra kényszerítették. Ekkor *Margitaira* változtatták fedőnevét.

Más rendőrségi iratokban szereplő fedőnevek megvizsgálására is szükség van.

Berényi Zsuzsanna Ágnes

Amúgy

Néhány évtizeddel ezelőtt hallottam a közhelyszerű *Amúgy* *hogy vagy?* kérdést, amelyet találkozáskor tettek fel egymásnak az emberek. Szinte a kapcsolatteremtés eszközeként szerepelt. Arra is volt példa, hogy egyikük-másikuk tréfásan így válaszolt: *Amúgy jól, de emígy nem*. Az utóbbi időben újra divatba jött az *amúgy*, méghozzá elsősorban a sajtó nyelvében.

Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a szót!

Az értelmező kéziszótárban a címszó után a „mut hsz” rövidítés áll. Ez arra utal, hogy szófaját tekintve mutató névmási határozószóval van dolgunk. Gyakorisági mutatója 1-es. Az ötfokú skálán tehát a legmagasabb. A szótár három jelentését adja meg a szónak. Íme a jelentések. 1. Azon a másik, ill. az előbbivel ellentétes módon. A 2. jelentést, amelyet *kissé bizalmasnak* minősít a szótár, így fejt ki: <Nyomósításra:> a megjelölt módra jellemzően. Például: *amúgy férfiasan megmondta*. A *bizalmas* stílus szavaként szerepel a 3. jelentés is: Egyébként. Íme a szótárbeli példa: *Amúgy nem volt buta ember, csak hiszékeny*.

A sajtó nyelvében az én olvasatomban az értelmező kézi szótárbeli harmadik, tehát az ’egyébként’ jelentésben szerepel. Begépeltem a szót a számítógép keresőjébe, és az ottani találatok közül idézem az alábbi néhány példát:

Forradalmi újítással sokkal egy amúgy elég uncsi autó, ezt nézze meg! (PIM nyári fesztivál); *Leállította a liftet, amelyik amúgy sem működött* (Index); *Cyborg vagyok, amúgy minden oké* (Magyar Narancs); *Itt egy magyar app, amivel ott is parkolhatsz, ahol amúgy nem* (Totalcar); *Nicole-lal akkor is nyár lenne, ha amúgy nem lenne az* (player.hu); *Belehalni ebbe amúgy nem kell* (Magyar Narancs).

Megemlítem még Sarány Istvánnak, a Hargita Népe című erdélyi napilap főszerkesztőjének 2017-ben megjelent Szertelen szószedet című cikkgyűjteményéből az egyik írást, amelyben a következő mondatot olvastam: *A „sajtár” amúgy egy alumíniumkanna*. Ezt csupán annak szemléltetésére idéztem, hogy rámutassak: a határon túli magyar sajtó nyelvhasználatában is megtaláljuk szavunkat.

Az *amúgy* – mint arról fentebb szóltam – az értelmező kézi szótárban 1-es gyakorisági mutatóval szerepel. Ez azt jelenti, hogy elég sűrűn fordul elő. Ez önkéntelenül is felveti a kérdést, hogy indokolt-e a gyakori használata. A fenti példák alapján én úgy vélem, hogy esetenként helyettesíthető lenne az ÉKsz.-beli 3. jelentéssel, az *egyébként* szóval, ez ugyanis változatosabbá tenné a nyelvi megnyilatkozásokat. Megkockázatom, hogy olykor el is hagyható, mert előfordul, hogy csak amolyan töltelékszó szerepét tölti be. Természetesen ez csak szubjektív vélemény, hiszen használata nem hiba, ezért „amúgy” semmi bajom az *amúgy* szóval.

Dóra Zoltán

Nyelvtantúra

A nyelvészek szeretnek túrázni, közben felírnak ezt-azt, lefényképeznek ezt-azt, és ha találkoznak valakivel, válaszolnak erre-arra. Ebből született ez a rovat.

Utcák, terek, feliratok

A nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya római katolikus társszékesegyház és a görögkatolikus Nyíregyházi Egyházmegye adta át és áldotta meg a testvéregyházak közreműködésével Nyíregyházán, a Sóstó körüli sétányon felállított Házaspárok útját. A tizenhat stációból álló út a házasság fontos eseményeit, feladatait, nehézségeit és korszakait jeleníti meg. Ezek a következők: 1. Egymásra találunk – életre szólóan. 2. Az otthonunk a mi birodalmunk. 3. Életet adunk, életet kapunk. 4. A szeretet fájhat. 5. A nehézségek által növekszünk. 6. Erős gyermekeket nevelünk. 7. Az emberélet útjának felén. 8. Másokkal együtt erősebbek vagyunk. 9. Küldetésünk van! 10. Hűek maradunk. 11. Elengetjük gyermekeinket. 12. Együtt időseinkkel. 13. Megöregszünk, aratunk. 14. Mindennek értelme van. 15. Hálát adunk. 16. Otthon, a mennyei Atyánál.

Szabály és norma

Chaïm Perelman jogból és filozófiából doktorált, a Brüsszeli Szabadegyetemen tanított mint a logika, az etika és a jog professzora haláláig, 1984-ig. A *L'empire rhétorique* (A retorika birodalma) című könyvét 1977-ben adta ki Párizsban. Retorikaelméletének kikristályosodott formájával szembesülünk, azzal, amely már kiállta az idő próbáját. Ebben olvashatjuk a következőt: „Csak vitatott bizonyosság esetében van helye az érvelésnek, például a gyakorlati tudományok, az etika és a politika esetében elkerülhetetlenek a viták, ezért szükség van érvelésre mind a magánéletben, mind a közéletben. Mikor lehet és kell érvelni? Arisztotelész Nikomakhoszi etikájában fogalmazza meg azt, hogy világosan el kell különíteni az analitikus és a dialektikus érvelést. Az egyik az igazságon, a másik a véleményen alapszik. Mindkét terület másfajta diskurzust követel: éppen olyan hiba volna, ha a matematikustól a hatastkeltő érvelést is elfogadnánk, mint az, ha a szónoktól bizonyítást követelnénk.” Mindezzel a szabályt és a normát tudom párhuzamba állítani: A szabály kevésbé rugalmas, nemigen enged manőverezést (pl. a piros lámpánál meg kell állni), a norma viszont olyan előírás, amelyhez nem lehet tökéletesen alkalmazkodni, de nem lehet tökéletesen megszegni sem. A több norma létének elfogadása és a stílári adekvátság követelményének hangsúlyozása mindenképpen rugalmasabbá tette a nyelvművelő elveket és irányokat. Íme: fogalmak és párhuzamok. Igazságon és véleményen alapuló érv – szabály és norma.

A dicséretes bőrész

Az -ár, -ér képző ma már elavult toldalék, névszóképző, a magyar nyelv külön életében alakult ki. A vele alkotott szó általában a cselekvőt jelöli, pl. *búvár, vezér*, de jelentheti a cselekvés eredményét, pl. *fűzér* és eszközt is, pl. *tölcsér*. A nyelvújítás korában felelevenítették, produktívvá tették a képzőt, igei és névszói tőhöz is illesztették: *hordár, üzér, idomár, bankár, tüzér*. Ezek fennmaradtak, a *szaladár* 'strucc' viszont nem. Azóta, ha ritkán is, de találkozha-

tunk efféle kifejezésekkel. A rendszerváltás idején a kampányidőszakban az egyik igen fiatal párt vezető politikusa *haladár*nak nevezett egy közéleti személyiséget. A „neo-nyelvújító” titán a *halad* igehez kapcsolta az -ár képzőt, és úgy alkotta meg a szót, ami olyasmit jelent, hogy fontolgatva haladó. Érezhető benne az ironikus felhang, a csináltság és a meghökkentés. Van némi él a *mozgalmár* szóban is, íme: „Az az elvem, hogy a mozgalmár mozgalmárkodjon, a szakpolitikus meg szakpolitizáljon.”

Az -ász, -ész foglalkozásnév-képző az ősmagyar kor folyamán alakult ki, és a nyelvújítás koráig csak főnevekhez járulhatott, pl. *halász, kertész*, de a nyelvújítók igei alapszókhoz is kapcsolták, pl. *építész, szülész*. Kazinczy korában született a *titokírász* kifejezés, a titkárt jelentette volna, ha fennmarad. Jól ismert a *firkász* szó, amely nem a legelismertebb titulusa a tollforgatóknak. A nyelvújítás korabeli *nyelvész* fennmaradt, a *hasonszenvész* 'homeopata'

viszont már nem. Ma is élő névszóképző, és igen újszerű, egyedi szavak is keletkeznek ily módon. Így például nemrég olvastam a következő mondatot: „A Szent György Kórház Sürgősségi Osztályának Fürge *sürgész* elnevezésű csapatával szemben senkinek nem volt esélye, az első helyen végeztek, öregbítve ezzel az egészségügyi intézmény és Székesfehérvár hírnevét.” Egy lelkes

fiatal művész bőrből készít ikonokat, szobrokat, képeket, és magát *bőrésznek* nevezi. Jogos és üdvözlendő szóalkotás, hiszen más, mint a bőrdíszművés. Nem táskákat, derékszíjakat, egyéb használati cikkeket készít, hanem művészi alkotásokat. Azaz művész. Dicséretes bőrész.

Bűhnagy székely tájszótár

Több mint tájszótár és nem csak tájszótár Sántha Attila Bűhnagy székely szótár című kötete. Fajsúlyos és súlyos könyv. Ötezer szócikk, ötszáz oldalas és két kilogramm súlyú, ezért is *bűhnagy* a címe. A *bűh* jelentése: ocsmány, tehát ocsmány nagy, azaz nagyon nagy szótár. Unikális és egyedi mű. A szerző – aki Kézdivásárhelyen született, és több verses-, irodalomelméleti és nyelvészeti könyv szerzője – a nyíregyházi könyvbemutató elmondta azt is, hogy a székely tájnyelvi versei motiválták ebben a munkában, mint például a következő részlet: „*Viritt künn a Fehérmartok, / Máris alatta puszog, / Ahajt jó egy berbécs, / Szarva mint egy bűnagy szurony, / zákhányos szemiben guruzsma, / vajon hol a dühüben volt.*” A szótárból megtudhatjuk, hogy a *berbécs* kost jelent, a *zákhányos* idegesítően bolondot, kötekedőt, míg a *guruzsma* ráolvasással, kuruzslással való megbetegítést.

Az igényes megjelenésű és küllemű szótárt csodálatos fényképek illusztrálják. Ezeket egyrészt a csíkszéki Karcfalván született Ádám Gyula készítette, másrészt a gergőszentmiklósi Fodor István. A légi fotók mesés tájakat mutatnak be, míg a portréfotók igazi székely embereket. S végül idézzük újra a szerzőt: „A Bűhnagy székely szótár több mint egyszerű szöveget: sok-sok szócikkből álló elbeszéléskötet – vagy regényfolyam –, mely a világ legképlekenyebb nyelve – a magyar – születésének csodáját is feltárja, és amelyet bárhol ütünk fel, Tündérországba röpít minket.”*

Minya Károly

* A kötetről l. előző számunk 15. oldalán Mészáros Mártonnak a szótár szerkesztőjével készített interjút is. (A szerk.)

„A nyelvet nem dirigáljuk, hanem magyarázzuk”

Egy csaknem nyolcvanéves kalendáriumban, a Légrádi-testvérek 1940. esztendei naptárában a sok nagyszerű írás között bukkantam Halász Gyula közíró, szerkesztő nyelvművelő cikkére. A naptár egyik érdekessége számomra az volt, hogy édesapám születési évében jelent meg, ezért is kezdtem forgatni a lapjait. Örömmel láttam a változatos tematikájú kalendárium szerkesztőinek igényességét: a szépirodalmat Radnóti Miklós, Kosztolányi Dezső, Jékely Zoltán, Tersánszky J. Jenő képviseli. De olvashattunk a kalendáriumban művészetről, Petőfi Sándor eltűnésének kilencvenéves rejtélyéről vagy Kárpátalja visszatéréséről is.

Halász Gyula nyelvművelő cikkét egy általa „tudós nyelvész”-nek nevezett barátjától hallott vélemény ihlette, aki – bár megvallotta, hogy az ő türelme is véges, ha magyartalanságokat hall – ezt mondotta: „A nyelvet nem dirigáljuk, hanem magyarázzuk.” Ebből a gondolatból indul ki Halász Gyula, aki írásában a „mondvacsínált nyelvi hibák”-kal foglalkozik. A „túlbugzó nyelv-védelem” és a „túlhajtott szigorúság”, az idegenszerűnek kikiáltott nyelvi alakok üldözése nem tesz jót a nyelvnek – véli a XX. század első felének nyelvművelője –, hiszen rombolás, szegényítés lesz a következménye. A nyelvszokással okatlanul ne viaskodjunk! – javasolja. Többször hivatkozik levélíróira is, akik nyelvi kérdésekben fordulnak hozzá tanácsért.

Érdemes végignézni, hogy melyek azok a nyelvhelyességi kérdések, amelyek 80 éve foglalkoztatták a nyelvészeket és a korabeli nyelvhasználókat.

A határozói igeneves szerkezet kárhóztatását álszabálynak minősíti, vele szemben szépirodalmi példákat idéz, Petőfi, Arany, Jókai és Gárdonyi lírai és prózai mondataival bizonyít. („Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom.”; „El van zárva a világtól / Mint rab madár a párjától.”; „Szeretve mind a vérpadig”; „Két nemzet

van egyesülve bennünk...”)

A sajtó nyelvéből viszont rossz példát is említ: „Az egyház támogatása biztosított számára.” Ezt a mondatot úgy értékeli, hogy „azt hisszük, hiányzik a mondat vége”.

„Védelmezzük meg igeragozásunkat és igeidőinket!” – szólít fel cikke következő bekezdésében. Fájjalja, hogy múlt időnk már csak egy van, s újabban (ti. az 1940-es években) a jövő időt is kezdik szorongatni, a *fog* segédigés alakot többen helytelenítik. Szól az ikes igéről is, amelyeknek a kérdésében megengedő álláspontot foglal el. Simonyi Zsigmonddal hirdeti, hogy „Rázzuk le az ikes igát!”. Ez a felszólítás – tévedés ne essék – nem azt jelenti, hogy meg kell szüntetni ezt a ragozást, csupán arra utal, hogy a nyelvész ne hadakozzék a nyelvszokás ellen, ne ragaszkodjék feltétlenül a régmúlt idők nyelvi alakjaihoz. Többször hivatkozik a nyelvjárások különbségeire – helyesen érzékelve a nyelvi változatosságot, a szinkrón variánsok egymást ki nem záró érvényességét.

A képzavarral hosszasan foglalkozik, a nyelvhasználat zavarosságára a sajtó nyelvéből idéz mondatokat. Kéri olvasóit a magyartalan szóképek használatának kerülésére. S miközben egy budapesti hegedűkészítő mester és a Diósgyőri Papírgyár termékeinek hirdetését olvassuk a korabeli kalendáriumban, a cikk utolsó oldalára érve a hétköznapi beszédben és a sajtó nyelvében előforduló helytelen metaforák sorakoznak: „elősegítették... vitorláit”, „lépésekhez nyúlni”, „gyermekcipőben élt”, „a haladás útja... gyökerezett”, „kihámozni az egyenes utat”.

A nyelvi hibákról szóló írás szerzője bizakodással említi a magyar nyelv ápolására és művelésére létrejött fórumokat: a Magyar Tudományos Akadémiát és annak 1932-től működő Nyelvművelő Bizottságát, amely ráadásul népszerű és igényes folyóiratot indított a helyes magyarság védelmére Magyarosan címmel.

Érdekes és tanulságos ez az 1940-ben írott cikk. Érdemes megismerni Halász Gyula példáit és nyelvi ítéleteit, hogy láthassuk: azok a nyelvi kérdések, amelyek a XX. század elején-közepén élt nyelvművelőket foglalkoztatták, még ma is napirenden vannak.

Gréczi-Zsoldos Enikő

Tájszólás a kertekben

Írásomban anyanyelvemnek szülőföldemen, a Nyugat-Dunántúlon beszélt változatát igyekszem röviden bemutatni. A példákat, amikkel a különböző nyelvi jelenségeket szemléltetem, gyermekkoromtól fogva ismerem. És hogy miért választom a kertek szókinszt írásom témájaként? Talán mert a nyelvjárási szókinsz jó része erősen röghöz kötött? Ez is inspirálhat, de valójában érzelmi okok állnak mögötte. (Természetesen akkor írhatnék a konyha szókinszéről is, de ez majd egy másik cikkem témája lesz.)

Évekig külföldön éltem, a kert nyújtotta örömek nélkül. A közösségi kerttől ódzkodtam: egy darab föld művelése már nagyon odakötött volna a mediterrán országhoz. Azt az érzést úgysem adta volna meg, amit egy itthoni kert meg tud adni. Olyan apróságra gondolok, mint a kertszomszéddal való anyanyelvi beszélgetés varázsa. Sokan nem is sejtik, hogy ez micsoda kiváltság!

A katalán közösségi kert mellett elsétálva mindig eszembe jutott, hogyan nevezik az éppen termő növényeket a vasi nyelvjárásokban.

Mi adja az ottani kertek hangulatát? A hordóban összegyűjtött esővíz, a pirosló paradicsomok és a zöld szín nyugalma? Habár mindez nem hatástalan, a hangulatot valójában az ott beszélt nyelvjárás tájszavai adják.

Az elsődleges nyelvváltozatot a beszélő közvetlen környezetében, a családban sajátítja el. Sokan iskoláskorukig anyanyelvüknek csak ezt a változatát ismerik. Ők általában az iskolapadban tanulják meg a köznyelvi változatot, és többlettudásukkal kettősnyelvűvé válnak. Nyelvjárásuk minden egyes tájszava szókinszük gazdagítja.

Háromféle tájszót különböztetünk meg: alakit, jelentésbelit és valódit. Míg az alakit tájszó a köznyelvitől alakjában tér el, a jelen-

tésbeli legalább egy jelentésében, addig valódi tájszónak azokat nevezzük, amelyek a köznyelvben nem fordulnak elő, és csak a nyelvjárási beszélő vagy a nyelvjárási ismerettel rendelkező érti őket.

A vasi kertekben mind a hárommal találkozhatunk. A *kábozsza* és a *szöllő* alakit tájszó. Ha ezekkel a szavakkal akad dolga a csak köznyelven beszélőnek, nem okoz nehézséget a megértésük. Ha jelentésbeli tájszóval találkozik, mint a *zöldség* ’petrezselyem’ és a *bogár* ’légy’, biztosan felkelti érdeklődését, és talán rá is kérdez. Ha *csádéról* ’gaz’ vagy *kágyillóról* ’meztelen csiga’ hallunk, akkor megértésükben már a szövegkörnyezet sem sokat segít, az alakja sem nyújt fogódzót, hiszen – ahogy fentebb említettem – a valódi tájszavakat csak a nyelvjárási beszélő vagy a nyelvjárási ismerettel rendelkező érti.

Kíváncsi voltam, a Google mit tud erről mondani. A keresőprogrammal a *kágyilló* szóra rákeresve 2620 találat jött ki, míg a *meztelen csigára* 46 100. Ez is mutatja, hogy a szó nem része a köznyelvnek.

Ezen a földön a zárt *ë*, a magánhangzóközi nyúlás, más néven intervokális gemináció és a nyitódó típusú kettőshangzók is megteremnek. A *feketë szöllő*ben mind a háromra tökéletes példát találunk.

Zárójelben megjegyzem, hogy a zárt *ë* a tíz nyelvjárási régióból nyolcat jellemez.

Visszaköltözve magyar földre – habár jelenleg a fővárosban élek – a röghöz kötöttség érzése továbbra is ott van bennem. Egy szülőhelyemen eltöltött hosszú hétvége, egy szombati piac vagy egy beszélgetés a kertszomszéddal: írásra inspiráló egy bölcsész számára.

Bincze Diána

Reménytelen ügyek szószólója

Pusztay Jánossal beszélget Balázs Géza

B. G. felvétele

Hetvenedik születésnapján a Vas megyei Megyeháza dísztermében köszöntötték Pusztay János Prima Primiissima-díjas nyelvészt, nyelvpolitikust, a szombathelyi főiskola egyetemé válásának megálmodóját, a város jeles értelmiségijét. Az ünnepi köszöntőkből nyilvánvalóvá vált, hogy Pusztay János tevékenysége alapvetően meghatározta a megye és a város szellemi életét.

Mi indított a nyelvészet felé?

A magyar szakon három féléven át finnugor kérdésekkel is kellett foglalkozni. M. Velenyák Zsófia adjunktus asszonyhoz került a csoportunk, aki az első órán azt kérdezte, ki mit tud a magyar nyelv rokonságáról. Szerencsére nem engem szólított fel. Egyik csoporttársam elmondta, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládba tartozik, amit én ámulva hallgattam. A második félévben egy finnugor nyelvet kellett tanulni, én egyszerre többet is választottam, finnt, vogult, erza-mordvint és – mert a komi nyelvet Velenyák Zsófia tartotta – a komit is. Ez lett a „vesztem”. Olyan érdekesen vezetett be a nyelvelemzésbe, hogy a harmadik félévben is eljártam hozzá speciális kollégiumra. Ő meg azon volt, hogy vegyem fel a finnugor szakot is. Egyengette utamat Lakó György akadémikushoz, aki akkor a tanszék vezetője volt, s megengedte, hogy másodéves voltom ellenére bejárhassak a finnugor szakosok órájára. Örökké hálás vagyok Velenyák Zsófiának, hogy eltérített. Jó tanáraink voltak. Hadd legyen elegendő például Balázs Jánosra utalnom, akit mindmáig nagyon tisztetek, s akit a 20. századi magyarországi nyelvészet egyik legjelentősebb alakjának tartok. A finnugrisztika terén Lakó György tudása imponáló volt. A legtöbbet azonban Bereczki Gábornak köszönhetem. Hozzá első sorban a cseremiszt órákra jártam. Az a nyitottság, széleslátókörűség, a nyelvészetén kívül a népköltészet, a szépirodalom iránti érdeklődés, a sokoldalú és hihetetlen magas szintű műfordítói tevékenység és főleg a szakmailag másként gondolkodókkal szemben tanúsított megértés – azok az értékek, amelyek, remélem, érezhetően meghatározzák tevékenységemet.

Finnugor nyelvésznek tartod magad?

Finnugor nyelvekkel és finnugor nyelvű – elsősorban oroszországi – népekkel foglalkozónak tartom magam. Egy akadémikusi értékelést a magam módján értelmezve én vagyok a szakmában a legsokoldalúbb ember: mert azon kívül, hogy „dilettáns” vagyok, még „csodabogár-tenyésztő” és „zöldségtermesztő” is. Nem vagyok hagyományos értelemben vett „ész”, kutató. Nincs egyenes életpályám. Szinte a kezdetektől fogva azzal foglalkoztam, ami éppen érdekelt, s mindig igyekeztem vagy új kérdéseket feltenni és azokat megválaszolni, vagy a hagyományos s már megoldottnak tartott kérdéseket újragondolni. Az egyes kutatási témák általában nem is kapcsolódnak egymáshoz. Mindenekelőtt reménytelen ügyek szószólójának tartom magam.

Vajon van-e, lett-e Pusztay-iskola? Másként: mit érzel a legfontosabb kutatási-oktatási területednek?

Nem lett Pusztay-iskola. Észtországban azonban – Ago Künnap professzor vezetésével – egy ideig működött egy doktori iskola, amelyik az én elképzeléseim átvételével jött létre. Annak, hogy itthon nem lett Pusztay-iskola, több oka is van

(erről részletesen írtam Tanszék a végeken című könyvemben). [...] Amivel éppen foglalkozom, azt tartom mindig fontosnak. Azonban mégis megpróbálok valamiképpen súlyozni. Fontosnak tartom – nem azért, mert az első könyvem volt – Az „ugor-török háború” után című könyvem, amelyet mind a mai napig idéznek, s amelyben közérthető és tisztességes módon, nem egyes kollégáink ledorongoló stílusában tárgyalom a magyarral kapcsolatos tudománytalan rokonító „elméleteket”.

Finnugorok vagyunk még?

Ez attól függ, mire vonatkozik a kérdés. Ha a nyelvre, akkor igen a válasz, nyelvünk megcáfolhatatlanul finnugor eredetű, amelynek voltak és vannak egyéb nyelvekkel is kapcsolatai, amelyek következtében jövevényszavak, de akár idegen szerkezetek is kerülhettek és kerültek is a magyar nyelvbe. Ha a kérdés a magyar népre vonatkozik, akkor a válasz egyértelműen nem. Már csak azért sem, mert nincsenek finnugor népek, csak finnugor nyelveket beszélő népek vannak. A magyar is ilyen: finnugor nyelvet beszélő nép, amelynek genofondjában, antropológiai jegyeiben számos más népre jellemző jegy is van. Az kétségtelen, hogy a magyar mint nép keleti gyökerekkel rendelkezik, a genofond néhány százalékában még mindig megtalálhatók a keleti jegyek az európaiak (közép-európaiak) mellett. Nézetem szerint a magyar nyelv végső soron (paleo)szibériai eredetre megy vissza, és ennek a nyelvnek a hordozói kb. 8–10 ezer évvel ezelőtt kerültek szorosabb kapcsolatba olyan népekkel (és nyelvükkel), amelyekkel kölcsönhatásban kialakult az ún. uráli nyelvcsalád őseként értelmezhető uráli alapnyelv.

Életemben sok meghatározó pont van: Szombathely-Budapest-Pécs-Szombathely-Nyitra... és talán: Észtország, Oroszország, Németország... Mit emelnél ki terveidből, programjaidból?

Szombathely a szülővárosom, iskoláink sokat köszönhetnek. 1991-ben hazakerülve a főiskola élére, igyekeztem előadásokkal, cikkekkel, interjúkkal, könyvekkel hatni a városfejlesztési elképzelésekre. Ezt a célt szolgálták azok az alapítványok, szervezetek, amelyeket – néhány kollégámmal, barátommal – létrehoztam, pl. Miszlivetz Ferencsel a Savaria University Press, néhányad magunkkal a Societas Scientiarum Savariensis, a Genius Savariensis Alapítványt, ezen belül pedig a Genius Savariensis Szabadegyetemet stb. 1988-ban Pécsen a Janus Pannonius Tudományegyetemen alapíthattam meg az Uralisztikai Szemináriumot, utána Szombathelyen az Uralisztikai Tanszéket. 2008-ban meghívtak a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európa Tanulmányok Karára professzornak. Fontosnak tartottam, hogy a határon túli területen megmaradjon a magyar nyelvű szakemberképzés, ezért vállaltam az egyébként is megtisztelő feladatot. Ottani munkám nagyon sok tapasztalattal járt, amelyekből újabb programok, projektek ötlete is megszületett. Az egyik a maTér, egy magyar-magyar nyelvű terminológiai program, amelynek keretében – egyelőre az iskolai tantárgyak körében – összehasonlítjuk a határon túli magyar iskolákban használt magyar nyelvű tankönyvek és a hazai tankönyvek szakszókincsét. Egyelőre a program elején tartunk, még nincsenek átütő eredmények, de már látszik az eltérés a különböző magyar nyelvű területek szakszókincse között.

Van-e olyan, amit még soha nem kérdeztek meg tőled, de jól esett volna...

Inkább én teszem fel a kérdést, afféle költői kérdésként, miért van az, hogy nálunk nem lehet normális vitákat folytatni – sem szakmai, sem politikai kérdésekről. Csak a szakmánknál maradvá, miért kell a szakmai egyetnemértést áttenni személyeskedő szintre? Rendkívül kártékony, és nem vezet sehová. A tudomány vitákban alakul, nem pedig erőből képviselt vélemények révén.

Részletek egy hosszabb interjúból. A teljes interjú itt olvasható: www.mnykt.hu (E-NYÉK). (A szerk.)

Szerelem ízé

A gyerekek hajlamosak arra, hogy kifigurázzák a felnőtt beszédét: például a furcsa kiejtést vagy a félreérthető kifejezéseket. Annak idején a bátyámmal mi sem voltunk mentesek ettől a szokástól. Azt azonban sohasem gondoltam volna, hogy az egyik játékos torzításunk eredményét ötven év múltán leírva, valódi adatként, egy regénysorozat szövegében látom viszont.

Élcelődésünkhöz az alapot az *Ugye te is akarod?* című sláger adta; ez az 1960-as években Nádas Gábor és Kalmár Tibor szerzeményeként született. A táncdalnak a következő részlete készített minket tréfálkozásra: „Most még csak kóstolgatjuk a szerelem ízét, / Óvatos, gyerekes, félve lopott csók tüzét.” A dalt a kor több ismert énekesnője is előadta. Egyikük (a ritmustól is befolyásolva) a kiemelt szö szerkezetet nagyjából így ejtette ki: *szerelem ízét*. A testvéremmel nevetve kérdeztük egymástól: Mi a csuda lehet az a *szerelem ízé*? (Mentségünkre szolgáljon: semmiféle „csúnya” választ nem adtunk.)

Fél évszázaddal később, a 2010-es években jelent meg Maros Edit ifjúsági regénysorozata, a Hűvösvölgyi sulí. Főhőse egy kedves gimnazista ikerpár, Dóri és Nóri, közülük is elsősorban Dóri. A történet nagy részét az ő egyes szám első személyű elbeszéléseként, naplójaként olvashatjuk.

Természetes, hogy Dóri gondolatai gyakran forognak a szerelem körül. Mint töprengésre hajlamos embert nemcsak a saját érzései foglalkoztatják, hanem maga a szerelem mint jelenség, „mint olyan” is (hogy a pszichológusok vagy a filozófusok nyelvén mondjam). Ezt a ’mint olyan’ tartalmat sűríti magába az egyszer egybeírt, egyszer pedig különírt, a ’szerelemnek nevezett dolog’ jelentésű *szerelem ízé* kifejezés Dóri naplójában éppen úgy, mint a sorozatbeli betétregényben, amelynek szintén Dóri a szerzője: „Ez a *szerelemizé* másoknál is így működik?”; „– Sz... szerelmes? Te szerelmes vagy? – Zsófi fülében hirtelen viszketni kezdett az új fülbevaló. Ha Grétit is elveszíti e miatt a hülye *szerelem ízé* miatt... Pedig még csak most lettek ilyen jóban! Nem is sejtette, hogy Gréti jár valakivel... nem mondta idáig!”

A *szerelem* megtoldása az *izé* elemmel hitelesen érzékelteti használójának bizonytalankodását. Ugyanakkor persze némi körülményeskedésre is vall. És valószínűleg nemzedéki nyelvhasználati jellemző is. Míg a középkoriak és az idősebbek beszédében az *izé* helyettesíteni szokta a tartalmasabb szavakat, a fiatalokéban, úgy látszik, melléjük csatlakozik, mindenestre ilyen módon is használatos. A Hűvösvölgyi sulí példáján kívül szintén ezt tanúsítja egy másik ifjúsági regénysorozat, Leiner Lauráé, A Szent Johanna gimí. Ebből idézem a következő példákat: „Még

egyszer sem voltam *halloween izén*, úgyhogy természetesen reggel kilencre bementünk a suliba”, „Cortez falán [ti. a Facebookon] rögtön megláttam Móni profilképét. Nem volt nehéz, küldött neki valami *sívu izét*”, sőt „Meg néhány idősebb srác, főleg a tizedik évfolyamból menőnek tűnik, de miért nem érti meg senki, hogy az a filmekben láttott, »megláttam és görcsbe rándult a gyomrom« *izé* engem elkerült, és azt hiszem, el is fog”.

Maros Edit regénysorozatában nem csupán az *izé* viselkedik így, sőt nála gyakrabban jelenik meg ilyenféle alkalmazásban a *téma*: „De ezt az *izgulás témát* légszíri hagyd meg nekem, jó?”, „Biztos vagyok benne, hogy magában mindenki jófejségnek tartotta, amiért Andi levezé nyelte ezt az egész *Varga-esküvő témát*”, „Még szerencse, hogy a chaten írtam neki, hogy most kezdem – azaz kezd – a *futás témát*”, „Érthetetlen, mit esznek ezen a *csók témán* annyira!”. – Az efféle *téma* egyáltalán nem idegen Leiner Laura hősnőjétől, Renitől sem. Néhány példa: „Dave okosan kivédte a *diszítés témát*”, „Persze ma már belátom, hogy bár általános után baromian elleneztem a *magánsulí témát*, anyuéknak igazuk volt”, „Elég ciki dolog ez a *szerelmi bánat téma*, mert időnként tök jól van az ember, aztán hirtelen eszébe jut, és egy pillanat alatt befordul”, „Virág zavart mosollyal ácsorgott Ricsi mellett, a többiek pedig tovább firtatták a *tetkó témát*”.

A *téma* szó ilyenfajta tolatkodását körülbelül negyven évvel ezelőtt tapasztaltam, később nemigen. Csodálkozva láthattam tehát, hogy – legalábbis az írók megfigyelése szerint – a mai tizenévesek körében is divatos a *téma* hozatoldása ahhoz a szóhoz, amely valóban a közlés lényeges eleme.

Erről a jelenségről néhány évvel ezelőtt már írtam az Édes Anyanyelvünkben a *történet* szóhelyettesítő és szószaporító használatával foglalkozva (2013/2: 8). Az ’ügy, dolog’ jelentésű *történet* egyébként a Maros-regényben is felbukkan: „Lényeg a lényeg, ez a *sulíújság történet* eléggé feldob, és úgy érzem, végre tettem egy lépést az íróvá válás felé.” Dóri itt arra utal, hogy remény van a hajdani iskolaújság felélesztésére, és ő kulcsszerepet játszhat benne.

Nem tudom, hogy a *szerelem ízé* Maros Edit egyéni alkotása-e, az interneten ugyanis máshonnan is vannak adatok erre a szóegyüttállásra. Kétségtelen, hogy az olyan szerkezetek közé tartozik, amelyeknek a homályos jelentésű második tagja bizonytalanító vagy szószaporító (redundáns) elemként toldja meg az elsőt. Mégsem tartom olyan ellenszenvesnek, mint a *téma* vagy *történet* utótagú terpeszkedő kifejezéseket. Könnyen lehet, hogy gyermekkori emlékem miatt vagyok elnézőbb iránta. Köszönöm Maros Editnek és hősének, Dórinak, hogy megleptek vele.

Horváth László

Nyelvész-lelet – nyelv-észlelet

ELADÓ
kb 70 m²-es üzlethelység
igény szerint
berendezéssel (vendéglátó),
céggel együtt
06 30

Összetételi utótagként is terjed a *helység* ’település’ szóalak *helyiség* ’épület, lakás, vendéglő stb. önálló része’ értelemben. Pedig veszteség lenne, ha elhomályosulna a kettő közötti különbség. Helyesen, még mindig: *üzlethelyiség, kerthelyiség*.

K. G.

Madárhangok nyomában

Hol élnek a madarak? – szokás kérdezni. A levegőben – szokás rávágni. Természetesen a legtöbb madárfaj alapvetően légi életet él, legalábbis élete javát „fent” tölti, de a szaporodás, a táplálkozás a földhöz köti. Ennélfogva könnyebben „tett-ten érhető”, Magyarország pedig amúgy is élen jár madárfigyelésben és -védelemben. Ugyanakkor számtalan állatfaj kommunikációját behatóan vizsgálták, de meglátásom szerint a madarak kommunikációját ezidáig csupán érintőlegesen kutatták.

A madaraknak akusztikus kommunikációjuk van, ezeket mondja a köznyelv madárhangnak. Kenesei István *A nyelv és a nyelvek* című könyvben megállapítja, hogy egyetlen állat – így a madár – sem tud beszámolni a múltról, a jövőt sem tudja vázolni, kérdezni és hazudni is képtelen. Emiatt a madár csak a pillanatnyi történést tudja egy bizonyos hangjellel hangzóvá tenni; történetmesélést, elvont fogalom ábrázolását nem várhatjuk tőle. Ugyanakkor az akusztikus jeleket „lefordíthatjuk” emberi nyelvre. És mivel az emberi beszéd nem csak hangok sorozatából áll (nagyértékben támaszkodik kognitív képességeinkre), az ember elsajátíthatja azt a tudást, amely lehetővé teszi számára annak megítélését, vajon miről értekeznek a madarak.

A fajjelek a fajtársaknak szólnak, de ismerünk példákat olyan jelzésekre, amelyeket más fajok is megértenek. Ilyen hangjel a riasztóhang. A társasan élő madárfajoknak vannak olyan riasztóhangjai, amelyek légi veszélyre irányítják a figyelmet. Ettől eltérő módon képezik a földről érkező veszélyt jelző hangot. A cinegefélék családjába tartozók a légiradót különösen rövid és magas frekvenciájú hanggal jelzik. Az éles hangra azért van szükség, hogy a jelzés minél messzebbre jusson el, a rövidség pedig azért indokolt, mert amikor egy cinege észreveszi a rá fenyegetést jelentő repülő ragadozót, például a karvalyt, akkor gyorsan kell kiadni a hangot, és gondolkodás nélkül be kell vetnie magát a legűrűbb bokorba. (Mellesleg ebből a családból a kék cinege, az őszapó kifejezetten lármás hangú.)

Beszélhetünk-e arról, hogy esetleg más fajok is megértik egymás jelzéseit? Igen. Például azok a fajok, amelyek nem sorolandók a cinegefélékhez, de télen sokszor együtt mozognak a cinkesapatokkal (ilyenek a fakúsz-, a csúszka-, a királykafélék), megértik a sajátos riasztóhang üzenetét, sőt reagálnak is rá. Ugyanakkor a hatás kölcsönös: például a fakúsz riasztóhangjára a cinegék is felfigyelnek.

A köztudatban madarénekeknek tartott hang másik típusú hangjelzés, ez alapvetően az énekesmadarakra jellemző. Ez nemcsak faj-, hanem ivarspecifikus is: kizárólag a hímek énekelnek. A madár legintenzívebben akkor énekel, amikor a tavaszi időszakban a revírek (a madár fészkelési területe, egyetlen fészkelő párhoz tartozik) kijelölése zajlik. Lássunk példát egy konkrét erdei fajra, az eurázsiai feketeterigóra! Amikor tavasszal, a revír kiválasztásának időszakában a már párban álló tojó és hím kijelöl egy területet, akkor ez azt jelenti, hogy úgy döntöttek, a terület megfelelő nagyságú ahhoz, hogy később megfelelő mennyiségű táplálékot lehessen begyűjteni a fiókák számára. Ezután elkezdik védeni a területet. A revír különböző pontjain hallatják hangjukat. A feketeterigónak elegendő hajnalban és alkonyatkor hangosan énekelnie, ebből tudni fogják társai, hogy a terület, amelyen tartózkodik, foglalt. Ha mindezt emberi nyelvre szeretnénk fordítani, akkor a madár éneke ezt jelentené: „Itt vagyok, a helyemen vagyok.”

A madarak nyelvi jelenségeihez sorolandók a kapcsolattartó hangok. Ezek olyan hangjelek, amelyeket a csoportosan élő madárfajok hallatnak. Adekvát példaként szolgálhatnak a vadludak, darvak kapcsolattartó hangjai. A hivatkozott madárfajok fent, a magasban szoktak hangot kiadni; előbb halljuk messzire hangzó hangjukat, mint látjuk meg a vonulásukat. A Nobel-díjas svéd író, Selma Lagerlöf a *Nils Holgersson csodálatos utazása Svédországon át* című kultikus regényének elején kifejti azon megállapítását, miszerint a ludak azt kiáltozzák a magasban, hogy: „Te hol vagy? Én itt vagyok.” Ez azért érdekes, mert a mű 1906–1907-ben történt megjelenésének idején még nem foglalkoztak behatóan a vadludak kommunikációjával, de Lagerlöf, bár nem ornitológiai fejtegetésnek, hanem élvezetes földrajztudományi ismeretterjesztőnek szánta munkáját a svéd diákok számára, ráérezhetett a dologra. Olyannyira, hogy később az orvosi-életteni Nobel-díjjal elismert osztrák ornitológus, Konrad Lorenz életének utolsó tudományos kötetét *Én itt vagyok – te hol vagy? A nyári ludak etológiája* címmel látta el. Az 1988-ban kiadott munka a nyári ludak etológiai megfigyelésén alapul; Lorenz, noha emlős ragadozókat és főemlősöket is vizsgált, a nyári ludak etológiájával hatvan esztendőn keresztül foglalkozott.

Széncinege

A madarak kommunikációjában elkülönítünk fiókahangokat is, ezek eleségkérők. A fióka hangadása arra is utalhat, mennyire éhes, mert minél élesebben, sűrűbben, rövidebb szünetekkel hallatja a hangot, annál inkább tudatosítja a szülőben, hogy mennyire éhes. Az pedig ebből ítéli meg, melyiknek érdemes minél előbb odavinni például az akkoriban fogott egeret. Tehát a hang etetési ingert vált ki. (Ez a hang nem kizárólag a baglyokra, hanem az énekesmadarakra is vonatkozik. Fiókáik jellegzetes eleségkérő

hanggal és tátogó csőrrel jelzik éhségérzetüket. Minél magasabbra nyújtja a nyakát, minél tágabbra tátja az élénk belsejű csőrét, minél hangosabban adja ki a hangot, annál aktívabb kulcsingert vált ki a szülőből.)

Az 1960-as években dr. Szőke Péter foglalkozott a madarének és az emberi zene közötti kapcsolattal. Az ornitológus az általa vizsgált tudományterületet ornitomuzikológiának nevezte el. Szőke bizonyos madárfajok énekében századmásodpercnyi zenei motívumokra, belőlük építkező zenei sorokra és ezek alkotta többsoros zenei formákra lelt. Ugyanakkor a zenei madárhangrészeket olyan gyors tempóban váltják egymást, és annyira magas fekvésűek, hogy a zeneinek minősített jellemzőik kizárólag magnetofonos lassítás segítségével észlelhetők az emberi fül számára. A kutató számtalan állami és szakmai elismerésben, támogatásban részesült, munkásságát többek között az azóta megszűnt Madártani Intézet, valamint a Magyar Tudományos Akadémia fogadta be, szakfolyóiratok gyakori szerzője, szakmai fórumok rendszeres előadója volt. Kortársai közül egyedül Pörnyök András bírálta, dolgozatát Énekelnek-e a madarak? Kritikai megjegyzések Szőke Péter Ornitomuzikológia című tanulmányához címmel a Magyar Tudomány 1963. évi 1. száma közölte. Szőke elmélete nem bizonyult maradvánnyá időtállóan, ám vitathatatlan érdeme az, hogy tanítványa, dr. Országh Mihály az ő hatására kezdett hangokat gyűjteni. A madárhangkutató nevéhez kapcsolódnak az első magyar madárhanglemezek, gyűjteménye felbecsülhetetlen értékű, éppen ezért aggasztó, hogy sorsáról vajmi keveset tudni a kutató nyolc évvel ezelőtti halála óta. Országh gyűjteményét követően Zsoldos Árpádnak van a leggazdagabb hangadatbázisa: mintegy kétszáznegyven faj hangját őrzi. (Hitelesíthetően háromszázhetvenhárom faj fordult elő Magyarországon mai határain belül.) A „hangvadászként” emlegetett Zsoldos és Országh által gyűjtött adatbázis további kutatások tárgya lehet a későbbiekben.

Mészáros Márton

Friss internetes „melléolvasásaim”

Írásom címében idézőjelbe tettem e szót: „melléolvasásaim”. Nem arra utalok ezzel, hogy – hirtelen ránézve – más szót láttam a szövegben, hanem hogy a naponkénti internethasználat mellett a kinyomtatott, pénz ellenében kapható sajtótermékeket is rendszeresen olvasom. És ennek a „melléolvasásnak” meg is van a haszna. Ráadásul épp az internet kapcsán: róla szóló, vele kapcsolatos, nem akármilyen sorokra bukkanva. Friss idézetgyűjteményem ezúttal nem hibakavalkád, hanem olyan, nagyon is költőies, sőt költői szövegeket idézek, amelyekkel azon melegében, amint kinyomtatatták, máris találkozottam. Nem is olyan rég: mindegyikük 2018 júniusában, júliusában nyomtatott ki. Megosztom őket: nem internetes vagy épp facebookos megosztással, hanem a hagyományosabb módon.

Nem szorul manapság már magyarázatra a *hardver* meg a *szofiver*. E két internetes szakszó szinte egyszerre bukkant fel egy egyházi hetilap meg egy megyei napilap cikkében. Mindkettőnek idézem a szövegkörnyezetét is. Teszem ezt azért, hogy lássuk: milyen költőies képhasználatra, remek hasonlatalkotásra nyújtották szinte tálcán az alkalmat. Az egyik lap (hetilap) kivonatossan ismertette Bábel Balázs érseknek a Kálcsa-Kecskeméti Főegyházmege 25 éves fönnállása alkalmából mondott kecskeméti szentbeszédét. Az érsek atya remek, igazán modern hasonlattal élt. Következzék:

Mi, mai hívek is a megújítás feladata előtt állunk, s nemcsak a templom külső megújítása értendő ez alatt, hanem a belső megújulás kötelezettsége is. A templomainkat, iskoláinkat, intézményeinket könnyű számba venni, ez a „hardver”. Am a mindezeket működtető „szofiver”, a keresztény lelkület már sokkal nehezebben megfogható, pedig ez a túlélés záloga. Lényege az Egyház, Krisztus titokzatos teste, melyben minden tagnak megvan a maga feladata, melyben mindenkire szükség van (Új Ember, június 3., 3. oldal).

A könyvhét/könyvünnep értékeléseként írta meg Horváth Péter Szellemünnep című glosszáját. Valószínűleg több lap is lehozta, én a Petőfi Népéből idézem (június 11., 3. oldal) azt a részt, amelynek szintén megragadott a szemléletes tálalása:

„Rakásozható széket kérek!”

Ezt mondja az ismert áruházlánc egyik üzletében egy vásárló. Különös alakulat ez a meglehetősen új keletű *rakásozható* melléknévi igenév – a megszámlálhatatlan, sokszorosan továbbképzett szavak tömegében is. Felfigyelt már az ugyanolyan jelentésű *rakásolható* változatra Balázs Géza is az Új szavak, kifejezések rovatában (ÉA 2004. december), mint ezt megtudtam Kemény Gábor írásából (ÉA 2011. június), amelyben a szerző a szó eredeténél alaposan utánanézett A magyar nyelv szótárában, a készülő Nagyszótár cédulaanyagában, idézi a szócikket az első megjelenéstől (Czuczor–Fogarasi-szótár) egy friss internetes blogbejegyzésig bezárólag, kiemelve a kevésbé ismert szakipari jelentését.

Én viszont azon tűnődtem, mi okozza ennek a mindenképpen újszerű hangzású alakulatnak a különös voltát, furcsaságát. A *rak* igehez kapcsolódó négy képző közül (*rak* > *rakás* > *rakász* > *rakásozható* > *rakásozható*, azaz sorrendben: névszóképző, igeképző, újabb igeképző, majd a folyamatos melléknévi igenév képzője) a különösséget az -ás névszóképzőt követő -z igeképző okozhatja, amely ebben az esetben 'az alapszóban megjelöltet létrehozza' jelentéssel bír – hozzátenném még: némi gyakorító jelentésárnyalattal. A magyar nyelv szóvégműtató szótárában

Számítógépes hasonlattal a könyvekben rejlő tudás a szofiver, amit feltölthetünk agyunk hardverére, ami után fejlettebb egységként működhetünk. Nem lényegtelen különbség a számítógéphez képest, hogy az agy egy élő hardver, a beérkező tudás hatására átalakul, új idegi kapcsolódások keletkeznek, és magasabb szinten funkcionál, aminek hatására intelligensebbé válunk, részletesebb térképet kapunk a világban való eligazodáshoz. A könyvekben rejlő tudás formál és reformál.

A könyvhéten az idén is megvettem az új Szép versek kötetét. Tóth Krisztina Kikapsolom a gépet című versét olvasva máris megéreztem: helyben vagyunk! Mármint egy másik, elég gyakori szakszónál. Legyen elég kedvébressztésül a legutolsó versszak (265. oldal):

Lementem a képet. Ezernyi / számozott emlék. Hol a felhő, / amelyben ott van, mint a mennyben, / együtt a múlt, jelen, jövő, / egymásba folyva, tükröződve / arany pontként mindig élet? / Van ilyen felhő? Nem tudom. / Kikapsolom a gépet.

Utolsó példám, Véssey Miklós Vírus című verse a Vigilia júliusi számából (519. oldal). E nyolcsornyi szabadversen végigvonul a címadó fogalom, előbb hasonlatként, majd metaforikus képként:

Úgy jön a bűn, ahogyan ablakot / nyit egy vírus a böngészőben: / mire észreveszed, már betöltött, / bezárod, de újra felugrik, / nem akarsz újraindítani a gépet, / meggyőződés róla, hogy nem lát senki, / aztán csak ülsz, / és nézed.

E cikkem írásakor a magam gépe is vírustól „szenvedett”. Ennek kiküszöbölésére (facebookon és e-mailben egyaránt) számtalan ötletet kaptam hozzáértő ismerősektől, jó barátoktól, öregdiákjaimtól. Ez valamiképp a fogfájós Csokonai sztoriját juttatta eszembe (Debrecenben mindenki orvos).

Amiket itt „melléolvasásom” eredményeként hamarjában idéztem, valószínűleg csak egy kis metszet abból a számos – tudatos – leleményességből, amellyel a számítógép, az internet nyelve(zete) megnevesítheti, hatékonyabbá teheti az egyházi beszédet, a költészetet.

Jó húsz éve írtam ezt a bökverset: „Internetes. / Rettentetes.” A fentiek arról tanúskodnak, hogy nem is mindig olyan rettenetes az, ami internetes!

Holczer József

(Akadémiai Kiadó, 1969) próbáltam olyan képzett szóra bukkanni, amelyben az -ás, -és főnévképzőt a -z igeképző követi – sikertelenül. A rendkívül termékeny és sokféle jelentésű -z igeképző többnyire tőszavakhoz kapcsolódik: *lárma(z)ik*), *utazik*, *motoroz*, *csatáz*, *színez*, *magáz*, *dupláz* stb., de semmiképpen sem az -ás, -és főnévképzőhöz. Amit *rakásozunk*, azaz 'egymásba rakunk', azt *rakásozhatják* az eladók és a vevők is, azaz az efféle székek *rakásozhatóvá* válnak. (Lám, most éppen én toldalékoltam tovább ezt az igencsak továbbképzett szavunkat az eredményhatározó -vá, -vé ragjával, és mivel a határozóragok általában lezárják a szavak toldalékolását, így ennek a szónak a további bővítése már nem lehetséges.)

A nyelvi ötletesség ezúttal egy jelentésben gazdag, figyelemre méltó, új jelentéssűrítő szót eredményezett. Mert bizony egyébként a *rakásozható* szóval kifejezett jelentéstartalmat csak egy vonatkozó kötőszót is beiktató, minőségjelzős alárendelt összetett mondatban lehetne pontosan kifejezni: *Kérem, mutasson nekem olyan székeket, amelyek (könnyen) egymásba illeszthetők/rakhatók!*

Feltételezem, hogy a *rakásozható* szó először írásban, a reklámújságok lapjain volt olvasható, majd ezek nyomán megjelent a vásárlók beszédében is.

Sz. Györfly Sarolta

A Warszavától a láncos patkányig

Lehetséges, hogy azok a hibák, félreértések, amelyeket a következőkben szóvá kívánok tenni, nem kifejezetten e folyóirat hasábjaira kíváncsoznak, mivel csak közvetve vonatkoznak édes anyanyelvünkre. Miután azonban magyar sajtótermékekben, magyar nyelvű rádiókban, televíziókban fordulnak elő, mégis célszerű foglalkozni velük.

Arra gondolok, hogy bizonyos idegen szavak – többnyire tulajdonnevek – a magyar szerkesztők, korrektorok (ha ugyan léteznek még ilyenek), továbbá riporterek, hírolvasók „jóvoltából” helytelenül rögzültek nálunk az emberek tudatában, és az ezen változtatni próbálók valósággal a Don Quijote-i szélmalommal találják szemben magukat.

Jóllehet a magyar utakon már jóformán egyetlen Warszawa márkájú gépkocsi sem fut, néha mégis szóba kerül ez az orosz Pobeda licence alapján gyártott néhai lengyel autótípus, amely a lengyel fővárosról kapta a nevét. Az emberek megközelítőleg száz százaléka nálunk warszavának emlegeti, holott a helyes kiejtés: varsava; hiszen a lengyelek az *sz-t* – éppen fordítva, mint mi – *s-nek* ejtik.

A lengyeleknél maradvány: a történelemből ismert a megbocsáthatatlan katyni vérengzés, amelynek során szovjet kágébések több ezer lengyel katonatisztet végeztek ki. Itt bizonyára a *ty* csábítja a magyarul beszélőket arra, hogy *ty-t* (mint pl. *tyúk*) ejtsenek (katyin), holott a megközelítően pontos kiejtés: *katiny*.

Mi, magyarok fölöttébb hajlamosak vagyunk arra is, hogy a saját helyesírásunk szerint írjuk le a *ski*-re végződő lengyel neveket. Hiszen ha a népszerű táncdalénekes Aradszky volt, akkor mintegy természetesnek vesszük, hogy Slowacki, a költő vagy Cybulski, a színész neve is *y-ra* végződik. Pedig – ezt sem árt tudnunk – lengyel családi név sohasem végződik *y-ra*, csak *i-re*. (Ellenpéldaként legfeljebb Stefan Batory, azaz Báthory István említhető, ő azonban, mint tudjuk, bár Lengyelország királya volt, magyar-nak született, és a neve is magyar.)

A II. világháborúról szólva, Budapest ostroma kapcsán ugyan ma már ritkán emlegetik Ilja Osztyapenkót, de mégsem ment feledésbe a neve, ugyanis sokan még ma

is így hívják azt a budai útágazást, ahol egykor a szovjet parlamentter emlékműve állt. Valamilyen – számomra felfoghatatlan – okból azonban makacsul Osztyapenkónak ejtik, holott a százados Osztyapenko volt.

Az orosz neveknek az utóbbi időben burjánzó, ezerféle önkényes magyar átírásáról hosszan értekezhetnék, de itt csak a *Ljudmilát* említem, amit honfitársaink – mintegy valamiféle belső kényszertől hajtva – csaknem következetesen *Ludmillának* írnak és ejtenek, *j* nélkül, de két *l*-lel. Hasonló a helyzet az orosz Alekszandr vagy a szerb Alekszandar névvel, amely „magyarul” okvetlenül Alekszander, ha ugyan nem Alexander lesz. (Hogy helyes-e nem latin betűs szó átírásánál a magyarban *x-et* használunk, nos, ez megint más téma.) Hasonló „belső kényszer” következménye a *Dmitrij* név első két betűje közé nálunk rendszeresen bekerülő *i*. A spanyol *comandante* szóban viszont okvetlenül megkettőzzük az *m* hangot, illetve betűt, így lesz belőle *commandante*. (Még annak ellenére is, hogy a spanyolban a dupla *r* és a dupla *l* kivételével nincs kettőzött mássalhangzó.)

Nem tudunk megegyezni a kínai és a koreai nevek átírásában sem. Ebben a jelenségben részben talán az a körülmény a ludas, hogy hol angol, hol orosz szövegből idézzük e neveket, márpedig a kínai és a koreai nevek transzkripciója e két nyelvben, illetve helyesírásban nagyon különbözik. Ez ugyan részben talán magyarázza a szóban forgó jelenséget, mégsem lehet normálisnak nevezni, hogy ugyanazon a napon Észak-Korea első emberének nevét a magyar média három különböző átírásban találja: Kim *Dzsong Un*, Kim *Dzsongun*, Kim *Dzsong-un*. És ez már esetleg nem is csupán az esztétikai érzékünket sérti, hanem számottevő félreértés forrása is lehet. A közelmúltban láttam egy dolgozatban a dél-koreai *Syngman Rhee-t* emlegetni. A szakembereket leszámítva nálunk a kutya sem tudja, hogy ki volt ez az úriember, aki pedig Dél-Korea diktátoraként nem csekély szerepet játszott az 1950–53. évi koreai háborúban. Mert nálunk akkoriban a dél-koreai elnök nevét még nem az angol, hanem az orosz minta alapján írták át. Így: *Li Szin Man*. Ugye, így már – legalább az idősebb nemzedéknek – sokkal ismerősebb? Hiszen ő volt az imperialisták sokat emlegetett láncos patkánya.

Kulcsár István

Énidő – az anyák új menedéke

Új fogalom terjed, elsősorban a női magazinok hasábjain: *énidő* vagy néhol kötőjellel, *én-idő*. Az az időtartam, akár csak egy óra, amit magadra fordíthatsz, és nem a család kiszolgálására, a gyerekekre, vagy éppen nem kemény munkával töltöd azt.

Igen, kétségkívül sokkal rövidebb és frappánsabb megfogalmazás ez, mint ha hosszabban részleteznénk, mire gondolunk, tehát üdvözlendő, még ha a nyelvészek esetleg kifogásolják is. Nem nagyon szoktunk az *idő* szóval egybevonni más kifejezéseket, bár az *időtartam*, az *időjárás* vagy az *időkapszula* régóta honos a nyelvhasználatban. Egy tévéműsor címeként a *Kölyökidő* is megszokottá vált.

Ha persze tovább „ragoznánk”, a *te-idő* vagy az *ő-idő* – brrr! – nem hangzana jól. A *mi időnk* már máshogy hangzik, de nem is írjuk egybe.

Ez újdonság, de majd megszokjuk.

Az *énidő* kedvenc kifejezése lett a reklámszövegek íróinak is, hiszen a kozmetikai márkák világától sem áll

messze. Mert megérdemlem – emlékezzünk csak a híres francia cég szlogenjére. A nők ilyenkor többnyire magukkal foglalkoznak, ami egy kis lazulást, piperézkedést jelent, a drogériáknak, a wellneszközpontoknak meg a jóga-stúdióknak pedig jó üzletet.

Az *énidő* mindazonáltal árulkodik egész társadalmi berendezkedésünkről és a nemek közötti viszonyról. Egy magyar férfi esetében fel sem merül az *énidő*: egy férfi többnyire mindig azt csinál, amit akar, azaz kocsit vezet, dolgozik – bár ezt nem mindig szeretne –, otthon olvas, étkezik, házon kívül sportol, barátokkal találkozik. De ha fél órára bezárkózik a fürdőszobába, azt sem így nevezi.

Egy nőnek viszont luxus csak magára fordítani egy kis időt, hiszen egyébként millió teendő terheli, amit mások – a család, a gyerekek – érdekében csinál.

Ezt a néhány sort nem az *énidő*mben vetettem papírra, illetve ütöttem be a számítógépbe, hanem a munkaidőmben. De ha befejeztem, esetleg magammal foglalkozom – *énidőtől* függetlenül...

Elek Lenke

A dajkanyelv hangzásvilága

A hétköznapiakban gyakran tapasztaljuk, hogy a felnőttek megváltoztatják beszédüket, amikor egy gyermekkel kezdenek társalogni. A szülők éppen a napi élményeiket osztják meg egymással, amikor pici gyermekük odatotyog, és elkezd kérdezgetni őket. A szülők ilyenkor nemcsak a viselkedésükön változtatnak tudatosan vagy tudattalanul, hanem más szavakat kezdenek használni, egyszerűbb szerkezeteket alkalmaznak, szavakat vagy kifejezéseket ismételnek meg, sőt beszédük hangzásbeli tulajdonságai is módosulnak. Azt a jelenséget, amelynek során a beszéd tulajdonságai a beszélgetőpartnerhez igazodnak, beszédalkalmazkodásnak nevezzük. A dajkanyelv pedig nem más, mint a csecsemőkhöz, kisgyermekekhez intézett, hozzájuk alkalmazkodó beszéd.

A dajkanyelv fonetikai tulajdonságait, azaz hangzásbeli jellemzőit kísérleti úton felvételek rögzítésével szokták vizsgálni. Összehasonlítják az édesanyák vagy édesapák felnőtthez szóló beszédét a gyerekükhöz intézett beszéddel, és a két beszédmód közti különbségeket elemzik. Ilyen módszerekkel többek között a következő alapvető jellemzőit tárták fel a dajkanyelvnek: a szülők lassabban és tagoltabban, azaz több szünetet tartva beszélnek gyermekeikhez; a dajkanyelvet magasabb hangmagasság és pontosabban artikulált, dallamosabb beszéd jellemzi.

Miért változtatják meg a felnőttek a beszédüket, amikor gyermekekhez beszélnek? Vajon segíti ez a beszédfejlődést? A kutatások azt igazolják, hogy a babák érzékelik a dajkanyelvi sajátosságokat, és azok hatással vannak viselkedésükre, a beszéd feldolgozására és nyelvi fejlődésükre is. A dajkanyelvhez hasonló hangzású beszédre többet és jobban reagálnak, mint a jellegzetesen felnőttekhez intézett beszédre. Továbbá a szemmozgáskövetővel végzett kísérletek alapján úgy tűnik, hogy a dajkanyelv hangzásbeli sajátosságai jelzik a gyermek számára, hogy vele próbálnak kommunikálni, és figyelnie kell arra, amit mutatnak vagy mondanak számára. A figyelem felkeltése és irányítása pedig lehetőséget ad a szociális érintkezésre, a kapcsolat ápolására és a tanításra is. A dajkanyelv fonetikai tulajdonságai ugyanakkor közvetlenül is hatással lehetnek a nyelvelsajátítás folyamatára azáltal, hogy megkönnyítik az elhangzott információk feldolgozását. Egyrészt a dajkanyelvben úgy ejtik a magánhangzókat, hogy egyértelműbbek a különbségek a magánhangzók között, könnyebb beazonosítani a hangzót. Másrészt a lassabb tempó több időt hagy a gyermek számára a beszéd feldolgozására és megértésére. Harmadrészt a dajkanyelvben jobban jelölik a szavak és kifejezések határait például beszédhangok nyújtásával, szünetekkel vagy akár a hangmagasság változásával, így könnyebb megérteni a hallott beszédet. Összefoglalva tehát a dajkanyelv fonetikai tulajdonságainak több funkciója lehet párhuzamosan. Ahhoz, hogy jobban megértsük az ezen tényezők és a nyelvelsajátítás közti kapcsolatot, a lehető legpontosabban kell ismernünk a különböző tulajdonságok összefüggéseit.

Kutatásaink feltárták, hogy a magyar édesanyák lassabban beszélnek egy év alatti (4 és 8 hónapos) csecsemőikhez, de a lassabb beszédnem azt jelenti, hogy minden egyes hangot vagy minden egyes szótagot hasonló arányban hosszabban ejtenének. A dajkanyelvben néhány jelenség felerősödve, eltúlozva jelenik meg. Úgy csökken az artikuláció tempója a dajkanyelvben, hogy közben például a rövid és hosszú magánhangzók közti időtartambeli különbség felerősödjen. Az édesanyák hosszabban ejtik

például az *u* magánhangzót gyermekükhöz szóló beszédben a felnőttekhez intézett beszédhez képest, de arányai-
ban még hosszabban ejtik az *ú-t*, a hangzó hosszú párját. A dajkanyelvben a tagoló funkció is felerősödik. Az édesanyák a gyermekeikhez intézett felolvasásban jobban nyújtják a mondatok utolsó szótagjait, mint a felnőttekhez szóló verzióban. Ugyanakkor a szerkezethatárokon – eredményeink szerint – nem jelenik meg ilyenfajta extra nyújtás. Például a *Látlak, ott vagy a barlangban!* felolvasott mondat tagmondathatárán, azaz a *látlak* második magánhangzója hasonló arányban nyúlik meg mind a gyermekekhez, mind a felnőttekhez szóló beszédben jelezve ezzel a szerkezethatárt, de nem felerősítve a jelenséget. A szerkezethatárokon ugyanakkor gyakrabban jelenik meg szünet a gyermekekhez szóló beszédben, mint a felnőttekhez intézett beszédben. A gyakoribb szünet még inkább a dajkanyelv lassabb tempójának érzetét eredményezi a befogadóban.

A gyermekek életkorának növekedésével a dajkanyelv tulajdonságai is változhatnak. Megfigyelték, hogy a dajkanyelvre jellemző tempó idővel gyorsabb lesz, és a gyermek két éves kora körül megközelíti a felnőttekhez intézett beszéd gyorsaságát. A dajkanyelv hangmagasságában és annak terjedelmében hasonló tendenciák figyelhetők meg. Az egy éves kor alattiakhoz szóló dajkanyelvre magasabb hangmagasság és nagyobb hangterjedelem jellemző, mint az idősebb gyerekekhez intézett beszédre. A változás lehetséges magyarázata, hogy a dajkanyelv a gyermek fejlődési szakaszainak megfelelően módosul. Ahogyan a gyermek egyre fejlődik, és ennek következtében egyre észrevehetőbben és egyértelműbben reagál kommunikációs helyzetekben, a felnőttek észlelik ezeket a változásokat, és igazodnak hozzájuk, elősegítve ezzel a nyelvelsajátítást, amely így újból elvezet a dajkanyelv módosulásához.

A személyes interakció fontos eleme a nyelvelsajátítási folyamatnak. Ezt igazolja az a kísérlet is, amelyben egy mandarin kínai beszélő amerikai babák egy csoportjának tartott nyelvi foglalkozásokat személyesen, míg egy másik csoportnak ugyanazokat az órákat képernyőn keresztül vetítették le. Az utóbbi esetben a nyelvi órák semmilyen hatással nem voltak a babákra, míg a személyes találkozók befolyásolták a hangok észlelését. Az eredmények ráirányították a figyelmet arra, hogy a társas érintkezés ösztönzi a nyelvelsajátítást, és közben a kommunikáló felek kölcsönösen hatnak egymásra.

A beszédalkalmazkodás motivációja tehát nem feltétlen csak az üzenet célba juttatásának megkönnyítése, és hosszabb távon ezen keresztül a nyelvi fejlődés előmozdítása. A beszédalkalmazkodás egyik elmélete szerint a jelenség fő mozgatórugója a szociális közelség, azon belül is elsősorban a pozitív érzelmek kifejezése. A felnőttek a dajkanyelvre jellemző bizonyos jegyek használatával kinyilvánítják érzelmeiket, és ezzel egyúttal erősítik a kötődést. A boldogság, illetve a vidámság elsősorban a magasabb alaphangmagassággal és nagyobb hangterjedelemmel kapcsolódik össze, amely egyik fő jellemzője a dajkanyelvnek. A kísérletek azt igazolták, hogy minél több érzelm jelenik meg a beszédben, a babák annál jobban figyelnek.

Úgy tűnik tehát, hogy a dajkanyelv bizonyos hangzásbeli tulajdonságai (pl. gyakoribb szünet, túlzott időtartambeli különbségek) közvetlen kapcsolatba hozhatók a nyelvi fejlődés elősegítésével azáltal, hogy segítik az éppen elhangzó szöveg megértését, ugyanakkor az alkalmazkodás létrejöttével a szociális közelség is kifejeződik.

Kohári Anna

A szerző az Elméleti Nyelvészeti Osztály tudományos segédmunkatársa. A cikk az NKFIH K 115385 projekt támogatásával készült. (A szerk.)

A „verselő” mesterséges intelligencia

„Csakhamar ott tartottunk, hogy ha az ember tökéletes akart lenni, utánozni volt kénytelen a gépeket és a műveket, amik egykor az embert utánozták” – írja Karinthy Frigyes az *Utazás Faremidóba* című utópikus regényében. A száz évvel ezelőtti vízióhoz ma egészen közel került az emberiség. Rovatunkban a mesterséges intelligencia nyelvi lehetőségeivel foglalkozunk.

Kérdésünk így szól:

A mesterséges intelligencia a nyelvi rendszer dekódolására is képes lesz. Mit gondolt, létre tud majd hozni irodalmi nyelven írt szöveget is? Szülhet a mesterséges intelligencia költeményt?

NÁDASDY ÁDÁM *költő, műfordító, professor emeritus • Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)*

Nem. Illetve ebben két kérdés rejlik. 1. Tud-e irodalmi nyelven? Erre igen a válasz, hiszen az irodalmi nyelv is egy nyelv-változat saját nyelvtannal, szókinccsel – ezt megtanulhatja a gép. 2. Szülhet-e költeményt? Erre nemmel válaszolok, mert az igazi vers mögött élethelyzet van, a nyelvnek a tapasztalatainkkal való ütközése, ennek része az is, hogy mit tartunk szépségnek, érdekesnek vagy megrázónak. Véletlenül persze összeállhat olyan szó- vagy mondat, ami megmozgatja a befogadó fantáziáját, de ez pl. egy szótár címszavainak összeolvasásából is adódhat.

Z. KARVALICS LÁSZLÓ *egyetemi docens • Szegedi Tudományegyetem (Szeged)*

Amikor a gép „zenét szerez”, „képet fest”, „verset ír”, betáplált algoritmusok alapján nagy számolásteljesítménnyel dolgoz fel és rendez újra jeleket. Ha a szabályok verstaniak és grammatikaiak, azoknak is meg tud felelni. Ezzel azonban a gép nem alkot, nem teremt, mert ebből a képletből a legfontosabb elem hiányzik: a jelentés. Nincs gondolata, érzése, nem kifejez valamit, nem teremt a nyelvi jelek új elrendezése alapján új jelentéseket. Teljesen érzéketlen a szavak által felidézett képekre, hangulatokra, zeneiségre, ritmusra, asszociációkra vagy művelődéstörténeti áthallásokra. Ahogy egykor a mechanikus-tárcsás versgenerátorok sem műalkotást hoztak létre, ugyanígy tekinthetjük a legfejlettebb rendszereket is primitív és buta (csak több szabályhoz igazodni tudó) szövegautomatának.

TÓTH (TOMAJI) ATTILA *költő, igazgató • Magyar Nyelvstratégiai Intézet (Budapest)*

A mesterséges intelligencia nyilván képes lesz a nyelvi rendszer dekódolására. A többértelműség és a szövegértés már keményebb dió a számára, nem is beszélve a költészet megteremtéséről. Az iskolákban évszázadokon át tanították a versírást. A mindenkor diák megkapta a verstant, a poétikai, retorikai, stilisztikai szabályokat. Valami azonban hiányzott: a tanár látomást, indulatot, elvágódást, sóvárgást, hazaszeretetet, szerelmet, örömet, bánatot vagy halálfélelmet stb. nem adhatott. Márpedig ezek nélkül nem jön létre költészet. Az adatbázisokba való „betáplálási” folyamat analóg az iskolai folyamatokkal, csak hiányzik belőle az alkotva tanítás. Tehát akár irodalmi szövegeket is fog tudni szerkeszteni egy robotgép, de olyan költeményt, amelyben különböző nyelvű és kultúrájú, különböző korokban élő emberek egyaránt gyönyörüket lelik – soha.

JÁNOS SZABOLCS *egyetemi docens • Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad, Románia)*

A lényegi kérdés, hogy mit is értünk költemény alatt. Ha aból indulunk ki, hogy a költemény bizonyos formai-stiláris sza-

bályok szerint szerveződő szöveg, akkor igen, szerintem szülhet a mesterséges intelligencia költeményt – akár „irodalmi nyelven” is. Ugyanakkor egy jó vers nem itt kezdődik: a gondolat, az ötlet, az érzelmek, a nyelvi lelemény, az egyszeri fordulatok, a meghökkentő képek – többek között ettől lesz egy szövegből vers, egyáltalán: irodalom. És ehhez szerencsére továbbra is az ember kell, nem az algoritmikus gondolkodás.

NYERGES GÁBOR ÁDÁM *költő, főszerkesztő • Apokrif irodalmi folyóirat (Budapest)*

Természetesen, minden további nélkül, de azért a potenciálja nem lesz határtalan. Kicsit hasonlóan működhet ez majd, mint a nem tehetségtelen, de nem is kiemelkedő költők esetében, akik szorgalmasan és jó érzéssel el tudnak sajátítani formanyelveket, észlelnek divatokat, és ami a műveltségükből rájuk ragad, képesek is lesznek keverni. Ahogy a papagáj „beszél”, tényleges szavakat tanul meg megtévesztően utánozni, mégsem tudatosan kommunikál velünk. A költészet – itt kikerülhetetlenné válnak idejétmúltnak ható kifejezések –, az „ihlet”, az „isten szikra”, a „zseni (faktor)” lesz az, ami nem lehet a mesterséges intelligenciák sajátja. Ahogy a szorgalmas középszerű költők sem képesek kompenzálni az eredendő affinitás, kreativitás és egyediség hiányát, erre még egy jó darabig a legrafináltabb szoftverek sem találnak majd módot.

SEBŐK MELINDA *egyetemi adjunktus • Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest)*

Ma már valóban mesterséges intelligenciával is elő lehet állítani verseket, ami sosem lesz olyan, mint egy igazi vers, de megtevesztésig hasonló lehet. A párizsi Magyar Műhely költője, a nemrég elhunyt Papp Tibor is állította, hogy a gép saját magától generál disztichonokat, és senki sem mondja meg, hogy azt nem ember írta. A mesterséges versek generálása lehetséges ugyan, de nem hinném, hogy ez valós veszélyt jelentene a költőknek, hiszen hol van akkor az alkotói szabadság, az érzelmek kifejezése vagy a saját ötleteken alapuló nyelvi-ritmikai játék? Ne feledjük azt se, hogy már Arisztotelész a *Poétikában* kifejtette: az epika történeteket, a dráma cselekvéseket utánoz, viszont a líra nem utánoz. A líra minden műfajban szubjektív, érzelmeket kifejező, emberi művészet! Irodalomtudományi szempontból nem hiszek a mesterséges intelligencia „költői erejében”.

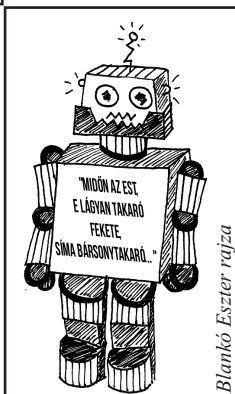
SZARVAS RITA *mesterpedagógus, magyartanár • Móróc Zsigmond Gimnázium (Szentendre)*

A robotok természetesen írnak majd verseket is, s birtokában lesznek annak az „eszközparknak”: az adott nyelv szókinccsének és a hozzárendelhető szabálykészletnek, amellyel mondatok hozhatók létre. Tökéletes szövegek születhetnek ebből: adott motívumokra szerkesztett sémákat, tetszőleges geometriai szerkezeteket tudnak majd konstruálni; remek képversek teremthetnek, és kifogástalan mondatokból álló, az érzelmi viszonylatokat steril és pontos módon megfogalmazó, a formális és matematikai logika szabályait betartó remek szövegek jöhetnek létre. És épp „ez a bökkenő”! Mi lesz Babits soraival: „Hozzám már hűtlen lettek a szavak...” vagy egy még ismertebbel József Attilától: „Harmadnapja nem eszek, se sokat, se keveset.” – ahol nyelvtani szabályok ellen vétének nagyjaink. Mégis, ezekkel a „döccenőkkel” együtt érezzük nagyszerűnek, emberinek a műalkotásaikat. Talán mert az emberi lélek addig ér, ahol a tökéletesség kezdődik...

Bármennyire csodáljuk a mesterséges intelligencia tudását és képességeit, hisszük, hogy az emberi érzések kifejezésének egyik legmagasabb fokát, a költészetet továbbra is az ember, a poéta fogja művelni.

Blankó Miklós

A rovat anyagából készült kivonat az e-nyelv.hu oldalon is megjelenik. (A szerk.)

Nyelvünk és Kultúránk

Gondolatok egy hasznos nyelvművelő könyvsorozatról

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának megalakulásától fogva, immár csaknem fél évszázada van egy negyedévenként, de sokáig az időszaki kiadványok jelölésére szokásos sorozámozással megjelenő folyóirata, amely – címének megfelelően – minden számában nyelvünk-ről és kultúránkról, valamint a Társaság tevékenységéről szól. A folyóirat létrehozásának gondolata 1970 nyarán vetődött fel, célja pedig az volt, hogy ez a kiadványsorozat segítsen bennünket, magyarokat a történelmi vagy egyéb okok miatt az egész világon szétszóródott magyarsággal valamilyen módon összekapcsolni. A legelső könyvespolcaim egyikéről kezembe akadó, 1971-ben megjelent 3. számában például az aktuális hírek, valamint Lőrincze Lajosnak, az Amerikában élő Nagy Károlynak, Szende Aladárnak és másoknak cikkei mellett örömmel bukkanok az én „Magyarok és magyar nyelv Jugoszláviában” című írásomra is, amelyben az akkori, több mint félmilliónyi jugoszláviai magyarság családon belüli és azon kívüli nyelvhasználatáról, a magyar nyelvű sajtótermékekről, rádió- és tv-adásokról, a magyar nyelvű iskoláztatás lehetőségeiről stb. számoltam be, mindezekre írányuló többbhetes helyszíni vizsgálatom után.

Fél évszázad alatt a történelem kereké nagyot fordult, de a folyóirat mindmáig él, s 2013 óta jelentősen megváltozott, mégpedig egyértelműen előnyére. Ma már elektronikus (online) változata is van – a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság 2013. október 31-én hivatalosan is bejegyezte –, a hagyományos NYÉK pedig évente egyszer, önálló könyv formájában jelenik meg, de mégis őrizve folyóirat jellegét. A legutóbbi a XLVII. évfolyam, azaz a 2017. 1–4. szám. A következőkben – kedvébrestől – ezt az évfolyamkötetet mutatom be nagy vonalakban.

A kötet nyolc részre tagolódik. Az első rész címe: **Előszó és beszámoló a 2017. évről** (5–60). Hogy ilyen terjedelmes, annak az a magyarázata, hogy mivel 2017-ben volt Arany János születésének 200. évfordulója, s az évi beszámolóban is ez, vagyis az Arany János-év volt a központi témája, a kötet szerkesztője, Blankó Miklós – nyilván a főszerkesztővel, Balázs Gézával és Pomogáts Bélával való egyeztetés után – azt a módot választotta, hogy a számos eseményről, rendezvényről szóló, sőt már a 2018. évi programokról is előzetes tájékoztatást nyújtó beszámolóhoz hozzákapcsolta a kötet Arany Jánossal foglalkozó írásait. Erdemes is felsorolnom, melyeket: Fűzfa Balázs: A világ legnagyobb költője; Balázs Géza: Áldott Arany-kor...; Beke József: Arany szavainak félreértelmezése; Pomogáts Béla: Népköltő – nemzeti költő; Adamikné Jászó Anna: Arany János humoráról; Pomozi Péter: Szólások, közmondások Arany költészetében; Balázs Géza: Arany János szokcse, költői szótára; Minya Károly: Tanítsuk-e a Toldit?; Tuba Márta: Arany Szalontája, Szalonta Aranya. Mindegyik hasznos és érdekes olvasmány, de közülük az „Arany János szokcse, költői szótára” címűt külön is megemlítem, mert belőle nemcsak az írói szótákról – fajtáikról, valamint az eddig megjelent fontosabb hazai és külföldi szótákról, adattárakról – kaphat kitűnő áttekintést az olvasó, hanem az Arany János születésének 200. évfordulóján megjelent háromkötetes, több mint 3000 oldal terjedelmű Arany-szótárról is, amelyet egy gyémántdiplomás magyartanár, Beke József áldozatos, önzetlen mun-

kájának köszönhetünk. Mint látható, kötetünkben az ő egyik Arany szavaival foglalkozó cikke is szerepel.

A **Reformáció 500** című második rész hat tanulmánya a reformáció fél évezreddelel megelőző megjelenésével – az

Ágoston-rendi szerzetes, Luther Márton 1517. október 31-én szögezte ki 95 hittételét a wittenbergi vártemplom kapujára –, valamint ennek anyanyelvünkre gyakorolt óriási hatásával foglalkozik (61–101). Közülük az első, Balázs Gézának A reformáció 500 éve és a magyar művelődés című nagy ívű írása előszóban hangzott el először, mégpedig az 51. magyar nyelv hetének Nagyváradon, a Partiumi Keresztény Egyetemen tartott megnyitóján, 2017. április 25-én. A tanulmány igen jól érzékelteti, hogy a reformáció gyors terjedését több minden segítette. Legfőképpen az, hogy az anyanyelvűséget tartotta fontosnak. Azt kívánta, hogy a

Biblia jusson el mindenkihez a saját nyelvén. Ez önmagában is nagyon sokat jelent, de a reformáció sikerességét az is nagyon megnövelte, hogy érkezése éppen egybeesett a könyvnyomtatás fokozatos elterjedésével, valamint az ókori retorika újrafelfedezésével. A kötetünkben található írások közül – bár mindegyik értékes – az említetten kívül még hadd hívjam fel külön is a figyelmet Blankó Miklós Metamorphosis religionis című, igen tartalmas írására is.

A további részeket a kb. 6000–7000 karakteres terjedelmi határ szorításában még rövidebben, csupán felsorolás-, sőt jelzésszerűen ismertetem. A harmadik rész összefoglaló címe a tartalomjegyzékben: **Öt évtájon magyarul**. Ez alá nyolc olyan írás került, amelyet ilyen vagy olyan módon összefűz a kitűnően megválasztott összefoglaló cím (102–129). A negyedik rész: **Évfordulók, köszöntők**. Ebben nyolc köszöntő található. Hét közülük valamilyen jeles személyiség születésének kerek évfordulójára készült, a nyolcadik az európai egyetemek születését és történetét tekinti át. A tanulmány legelső sorában ez áll: „a 11. századtól”, a legutolsóban ez: „a mai napig” (130–158). Az ötödik rész címe: **Nyelvstratégia**. Ez hat írást tartalmaz. Szemléltetésül az elsőnek a címét idézem: „Két új nyelvstratégiai sorozat”. Ennek keretében Balázs Géza beszélget a sorozatokról a két programgazdával: Pomozi Péterrel és Pusztay Jánossal (159–171). Végül pár sor a további három részről, ugyancsak a tartalomjegyzék főcímei rendjében: **Társalgó**. Beszélgetések, interjúk értékes emberekkel tevékenységükről (irodalomról, könyvkiadásról, kultúráról, európaiságról stb.). Összesen hat írás (172–196). **In memoriam**. Végső búcsú az MNYKNT két halottjától: Kolár Pétertől és Kántor Lajostól (197–202). **Szemle**. Hat ismertetés, méltatás könyvekről, költőkről (203–234).

Remélem, e nagyon vázlatos ismertetéssel is sikerült érzékeltetnem, hogy bár ennek az évfolyamkötetnek fő célja pusztán A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (MNYKNT) tevékenységének, rendezvényeinek, eseményeinek a számbavétele, az anyanyelvüket szerető olvasók számára olyan sok hasznos ismeretet, olyan értékeket tartalmaz, olyan olvasmányos cikkek, interjúk, beszámolók találhatók benne, hogy nyelvművelő könyvként is bátran ajánlhatom minden olvasónknak. Ha kedvük van valamivel közelebbre is megismerni, csak írják be számítógépük okos fejébe, hogy *Nyelvünk és Kultúránk 2017*, s máris kezdődhet az ismerkedés!

Grétsy László

A NYÉK megrendelhető a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodában (www.e-nyelv.hu). (A szerk.)

Kérdések és válaszok

Egy szövegben azt szerettem volna leírni, hogy a koszos és a tiszta vizet külön tartályokba gyűjtik. Így én azt írtam, hogy *koszos-víz tartály és tiszta-víz tartály*. A szöveget *koszos víztartály-ra* és értelemszerűen *tiszta víztartály-ra* változtatták. Én itt félreértés lehetőségét érzem, mivel nem a víztartály koszos vagy tiszta, hanem a víz, ami belefolyik. Melyik változat a helyes, hogyan kell helyesen írni?

A 141. b) szabálypont alapján a *koszosvíz-tartály* és a *tiszta-víz-tartály* a helyes írásmód. A *koszosvíz-tartály* jelentése: a koszos vizet tároló tartály. Valóban van jelentéskülönbség: a *koszos víztartály* esetében a víztartály a koszos. Egyébként a *koszos* helyett a szaknyelv és az igényesebb köznyelv a *szennyes* szót használja.

A *gonzo-tudósítás* írásmódja érdekel. A *gonzo* vagy *gonzó* végén rövid-e vagy hosszú a magánhangzó? És mit jelent ez a szó?

Mivel a közkeletű szótárak még nem tartalmazzák a kért kifejezést, a nyelvhasználatra hagyatkozhatunk. Az amerikai újságírásban használt *gonzo* a magyar nyelvhasználatban *gonzó* alakban látszik meghonosodni. A szó végi *ó* beleillik abba a sorba, melyben az *o* a szavak végén megnyúlik, és ezt egy idő után az írásban is jelöljük (mint ahogy a *videó* szóban is tesszük). A *gonzó* szót a melléknevekhez hasonlóan használják, a különírás erre utal: *gonzó újságírás*, így a *gonzó tudósítás* írásmód ajánlható. A szó jelentéséhez a következő tömör meghatározást tudjuk adni: *gonzó* = tényeken túli, fikciós újságírás. (Balázs Géza: Médianyelv stílusok, 53–56. In: Balázs–H. Varga szerk.: Sajtónyelv – médianyelv. Hungarovox, Bp., 2017.)

A *spray* szót milyen módon kell írni, ha többes számba teszem? Pl.: *spray-kkel* vagy *spray-kek*?

A helyes írásmód a *rag v* hangjának hasonulása miatt: *spray-kkel*, illetve *sprékkkel*, *sprékkkel*. A *spray* és a *spré* vagy *spré* írásmód egyaránt használatos.

Miképpen írandó: *vasbeton* + *áruraktár*?

Ha az *áruraktár* vasbetonból készült, és a kifejezéssel erre akar utalni, akkor különírandó (*vasbeton áruraktár*), ha vasbetonokat raktározó áruraktárról van szó, akkor kötőjellel (*vasbeton-áruraktár*).

Hogyan írjuk az *okos* + *város* kifejezést? Pl. „Az *okos város* olyan település vagy településcsoport, amely természeti és épített környezetét, digitális infrastruktúráját, valamint a területén elérhető szolgáltatások minőségét és gazdasági hatékonyságát korszerű és innovatív információtechnológiák alkalmazásával, fenntartható módon, lakosainak fokozott bevonásával fejleszti.” (A Lechner Tudásközpont meghatározása.)

Az *okos*-előtagú szavak még nincsenek szótározva. Ezekben az esetekben az *okos* nem alkalmi jelzőnek, hanem összetételi előtagnak minősül, ugyanis nem pusztán arról van szó, hogy az *okos*-előtaggal ellátott készülékek sokat tudnak, hanem külön típust jelölnek: digitális alapúak és sok funkcióval. Tehát *okostelefon*, *okoshűtő*, *okosbicikli*, *okosóra*, *okossütő*, *okoslámpa*, *okosgrillsütő*. Ezeknek mintájára az ajánlott írásmód: *okosváros*.

Az a *mögött* különírására több tanács is volt már. Tudnának egy példát mondani az egybeírásra is? Például ezek sem egybeírandók: „Amit mondott, a *mögött* rossz szándékot sejttek.” „Ha ez a hiba, a *mögött* mindig más ok áll.”

Az *amögött* egybeírva határozószó. Például: Amit tett, *amögött* nem volt rosszindulat. Az a *mögött* névutós mutató névmás. Például:

Átnézzük. Kijavítjuk.
Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda
www.e-nyelv.hu
iroda@e-nyelv.hu
+36-30-318-9666

ul: A *mögött* a könyv *mögött* van a boríték (Osiris, 458. old.). A kért mondatokban határozószó: „Amit mondott, *amögött* rossz szándékot sejttek.” „Ha ez a hiba, *amögött* mindig más ok áll.”

Ha egy márkáról – jelen esetben a *Hugo Boss*-ról – van szó, a *-val*, *-vel* toldalékolás kötőjellel kapcsolódik-e a szóhoz, mint a tulajdonnevekhez, azaz *Boss-szal* lesz-e, vagy simán két *sz-szel* írjuk?

A tulajdonneveknél (a névhatár egyértelmű jelölése miatt) sehol sem élhetünk az egyszerűsítés lehetőségével, így a ketőzött mássalhangzókra végződő szavak esetében kötőjellel kapcsoljuk a hasonult *-val/-vel* ragot. A helyes alak tehát: *Hugo Boss-szal*.

Hogyan kell írni: *LIBE Bizottság*, *LIBE-bizottság* vagy *LIBE bizottság*?

A LIBE az angol *European Parliament Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs* elnevezés *Liberties* szavának rövidülése. Helyes alakja a magyar helyesírás szerint: *Libe*. Az AkH. 286. a) szabálypontja alapján a helyes írásmód: *Libe-bizottság*. A média átvette az angol *LIBE-bizottság* formát, az írásgyakorlat fogja eldönteni az írásmódot

A híres orosz színház *Mariinszkij* vagy *Marinszkij*?

A színház orosz nevében két *i* van: *Мариинский театр*. Marija Alekszandrovna orosz cárné tiszteletére nevezték el így, a színház nevének eleje az ő keresztnévéből van: *Mari* + *inszkij* képző. A két *i* emiatt indokolt a magyar átírásban.

A Wikipédia szerint *Zákinthosz*, angol átírata *Zakynthos*. Hogyan írjuk? Helyes a *Zakinthosz*?

A helyesírási szótárakban nem szerepel. Az efféle idegen nevek és szavak írásmódjáról az interneten érdemes tájékozódni. Itt a *Zakynthos* 271 000-szer fordul elő, a *Zakinthosz* 57 600-szor. Tehát a nemzetközi (angolos) átírás a gyakoribb, a magyaros-fonetikus az ötöde, de mindezek az alakok léteznek: *Zakynthos*, *Zakinthosz*, ill. *Zákinthosz*.

Hogyan írjuk: *csá*, *csumi*, *csá* vagy *csácsumicsá*?

Az egybeírt forma a helyes: *csácsumicsá*, mivel ez egy kapcsolatfelvételre szolgáló interakciós mondat.

Hány ismeretlen eredetű szó van nyelvünkben, és hol található meg ezen szók gyűjteménye?

A Tinta Könyvkiadónál megjelent Etimológiai szótár (Zaicz Gábor főszerk., 2006) függelékben tartalmazza a magyar szókincs összetételére vonatkozó listát. Ez a lista 300 ismeretlen eredetű szót tartalmaz, amelyeket kérdőjel jelez.

Mit jelent a *gágó* szó, és mi az etimológiája?

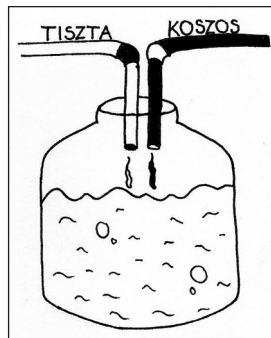
1. A *gágó* rokonságot mutat a német *Haken* ('kampó') szóval. Horog alakú fa, vagyis *kajmó*, *gajmó*, melynek egyik végére a dohányfüzért rákötik, másik végénél fogva pedig felakasztják (Czuczor–Fogarasi: A magyar nyelv szótára). Leőgő kampókkal felszerelt vízfordó rud, amelynek két végére akasztják az edényeket, és az egyik vállon viszik a rudat a menetiránnyal párhuzamosan (Régi szavak szótára). 2. *gágó*: tátott száju, málészájú, mamlasz, hülye (Czuczor–Fogarasi: A magyar nyelv szótára).

Melyik a helyes? *Nagy lattal esik súlyba* vagy *nagy súllyal esik latba*?

A kért szótár helyesen: *sokat nyom a latban* vagy *nagy súllyal esik (a) latba*. Jelentése: nagy jelentőségű. A *lat* szó egy ma már nem használatos súlymérték, 1,75 dkg (Magyar értelmező kéziszótár).

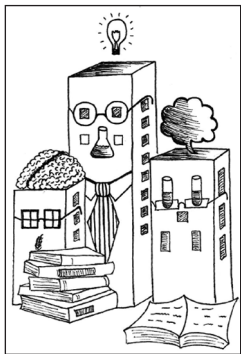
Szeretném megtudni, létezik-e olyan szó, hogy *kosztítani*.

Az internetes keresőben 170 alkalommal fordul elő ez a szó, azaz ha ritkán is, de létezik, mégpedig 'összekoszol' értelemben. Alkalmi új kifejezésnek tekinthető. Például: „A gyerekeknek védőruhát kell kötni a ruhájuk elé, mert nagyon össze tudják magukat *kosztítani*.”

Blankó Eszter rajza

Összeállította: **Minya Károly**

HÍREK – TUDÓSÍTÁSOK

Hírek

Beke József tanár úr az Arany-szótár elkészítése után hozzálátott első írói szótárának, a *Bánk bán-szótár*nak az átdolgozásához. A szótár az Anyanyelv-ápolók Szövetségének kiadásában jelenik meg 2019 elején.

*

1992-ben indult a Magyar Rádió mára egyetlen anyanyelvi műsora, a *Tetten ért szavak* (**Balázs Géza** anyanyelvi műsora). A műsor 2017. november 6-tól *Édes anyanyelvünk* címmel jelentkezett a Kossuth rádióban 20.31-kor, 2018. szeptember 24-étől az új időpont: 19.55. A napi adásokat éjjel megismétli a rádió. A műsor alapító szerkesztője Fehérvári Győző, rendezője Hámmor János volt. Másfél évtizeden át állandó bemondói voltak: Vadász Ági és Péter Ferenc. A második ciklusban szerkesztője Kövesdy Zsuzsanna, rendezője Gáll Ernő volt. Ma a műsor szerkesztője: Házi Hunor, állandó bemondói: Pölcz Ádám és Újszászi Bogár László. A műsor történetében több mint 100 nyelvész, irodalmár és néprajzkutató szerepelt, sokuk hangját egyedül ez a műsor őrzi.

*

A Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodát működtető Inter Nonprofit Kft.-t az Igazságügyi Minisztérium 010773 számon főlvette az igazságügyi szakértői névjegyzékbe. Az iroda korábban bejegyzett két igazságügyi nyelvész szakértője Nagy Levente és Balázs Géza mellett mostantól az Inter Kultúra-, Nyelv- és Média Kutató Központ Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság is hivatalos igazságügyi szakértői cégnek számít, mely közigazgatási, jogi jellegű kérdésekben hivatalos szakvéleményt bocsáthat ki. Igazságügyi nyelvész szakértőket leggyakrabban nyomozati, peres ügyekben a nyomozhatóság, bíróság, ügyvéd, ügyvédi iroda, cégek, magánszemélyek keresnek föl.

37. Kazinczy anyanyelvi tábor

A győri Kazinczy Gimnázium és kollégiuma minden év augusztus végén élettel telik meg: az ország minden részéről és határainkon túlról is érkeznek diákok (az idén 40-en), akik érdeklődnek a magyar nyelv iránt. Az egyhetes programot Szívósné Vársárhelyi Zsuzsanna és Batári Antal szervezték. A szépkiejtés, szövegelemzés, novellaelemzés, magatartáskultúra mellett sok színes, játékos kulturális programon is

részt vehetnek a diákok. Az augusztus 21-i megnyitót követően Balázs Géza tartott előadást a magyar nyelvi jelenségek sokoldalú megközelítéséről, majd az éjszakába nyúlóan énekeltek, dramatikus játékokat játszottak Bordin András vezetésével. Másnap már mindannyian ismerősként üdvözölték egymást, és várták az újabb és újabb előadókat, programokat és élményeket. A Kazinczy Gimnázium a hazai középiskolai anyanyelvi művelődés egyik központja. Több mint fél évszázada itt rendezik meg az áprilisi Kazinczy-versenyeket, és – ahogy a címből is kiderült – 37. alkalommal a versenyekre felkészítő anyanyelvi tábort. (*Manyszi-infó*)

Ezt érezni és átélni kell...

A nyár végi, 37. győri Kazinczy anyanyelvi táborban találkoztunk a 18 éves Kósz Bencével (Nagykanizsai Szakképzési Centrum Thúry György Szakképző Iskola), akit megkértem, hogy foglalja össze élményeit:

Gyöngyösi Máté és Kósz Bence a Kazinczy-táborban
(BG felvételei)

„Győrbe szinte hazajárok. A megyei Kazinczy-verseny után bekerültem az országos döntőbe. Helyezést, sajnos, nem értem el, de nem adtam fel, a következő versenyen is szeretnék indulni. Az első ilyen versenyem volt. Szeretek beszélni, kommunikálni, érdekel a műsorvezetés. A győri verseny sok élményt adott, szép város, kedves tanárok, remek diáktársak. A győri versenyből következett a Kazinczy-tábor. Életem első tábora volt. Bámom, hogy eddig nem táboroztam, mert amit itt kaptam, nem lehet szavakba önteni, ezt érezni és átélni kell. Az első este az ismerkedés volt. Zenéltünk, énekelünk, játszottunk. Összekovácsolódtunk, és már úgy éreztem, ezer éve ismerek mindenkit a csapatból. Örülök, hogy az anyanyelvi érdeklődésem által remek embereket ismerhettem meg. A győri verseny emlékével kezdődött a tanévem is. Magyarórán éppen a nyelvekről, a beszédéről tanultunk, és valahogy eszembe jutott Balázs Géza tanár úr egyik példája, ezt kifejtettem az osztálytársaimnak és a tanárnőnek is. A Kazinczy-verseny nekem

azért fontos, mert úgy tudom, hogy az összes híres és szépen beszélő bemondó élete során megkapja a Kazinczy-díjat, és ennek mini változata a Kazinczy-érem, ezt elnyerni pedig nagy dicsőség. A középiskola után szeretnék a kommunikációs területen továbbtanulni, műsorvezető szeretnék lenni.”

Amit a Partiumi nyári szabadegetemről magammal vittem...

... az a Rejtelmek című József Attila-vers közös elenékése. Sok vers, ének elhangzott azon az estén, amelyekkel átélhettük anyanyelvünk szeretetét, és felnőttként is őszintén kifejezhettük érzelmeinket. (TM)

Érsemjénben, Kazinczy Ferenc szülőhelyén járva megidéződött a genius loci számomra, hiszen e falu utcáit járta a nyelvújítás vezéralakja, s ebből az elmaradott közegekből volt képes felemelkedni és naggyá válni. Ezt tanultam a partiumi szabadegetemen: a földrajzi tér meghatározza az élet eseményeket, mégsem zárt. Mindig lehetőség van az embert körülvevő kulturális közegekből továbblépni, abból építve újat alkotni, de a gyökereinket soha nem szabad eközben elfelejteni... Köszönöm, hogy ott lehettem. (BM)

Amit a Partiumi nyári egyetemről magammal vittem, az a meggyőződés, hogy magyar tanítóként egy romániai szóránnyközösségben tovább kell égessem a „nemzetiségi öntudat fátyláját”, hogy megmaradjon népem, s közben úgy felfedeztetni bölcsőm, a Sebes-Körös völgye természeti szépségeit, hogy diákjaim is magukénak érezzék például Radnóti Miklós néhány sorát, amit épp Élesden írt, vagy megismerjék az itt született Papp Lajos költő, színmű-

író, publicista munkásságát, esetleg elinduljanak Czárán Gyula nyomán a révi cseppkőbarlangba... A tájat a szóval pedig csakis interaktív eszközökkel szabad összekapcsolni, arra törekedve, hogy a kettejük játéka „titokban, holt súlyossá komolyodjon”. (CLA)

Középiskolások

„Édes anyanyelvünk” versenye

2018. október 19–21-én az Anyanyelv-ápolók Szövetségének hathatós támogatásával immáron 46. alkalommal rendezték meg a középiskolások „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati versenyét, amelyen a hazai és a külföldi magyar tanítási nyelvű középiskolák regionális elődöntőin legeredményesebben szereplő fiatalok vesznek részt. 1973 ősze óta abban a városban, Sátorlajuhelyen mutatják be képességeiket a versenyzők, amely Kazinczy Ferenc munkálkodásának, Kossuth Lajos és Kazinczy Gábor pályaindulásának helyszíne volt, tisztességes nyelvépítő és retorikai hagyomány fűződik tehát a nevéhez. A győri Kazinczy-versenyek mellett ez a diákok legismertebb anyanyelvi erőpróbája, amely a nyilvános előbeszédben való jártasságot kívánja meg.

Az első fordulóban írásbeli feladatok útján mérik a résztvevők nyelvtani, lexikai, stilisztikai felkészültségét, a másodikban

Bordin András kiváló hangulatot teremt

pedig 20 percnél felkészülés, vázlatkészítés után a kitérőt négy szóbeli téma egyikéről kell háromperces beszédművet előadniuk a bírálóbizottság és az érdeklődő hallgatóság előtt. Különböző monologikus beszédműfajok (kiselőadás, fejtegetés, vitaindító, fel-szólalás, nyilatkozat, válasz körkérdésre, vallomás, leírás, megemlékezés, élménybe-számoló), változatos témák (időszerű köz-életi kérdések, az ifjúságot érintő problé-mák, iskolai és családi események) közül választhatnak. A bírálóbizottság a Deme László nyelvészprofesszor által összeállí-tott szempontsor alapján értékeli. A tartal-mi oldalt a beszédben foglaltak tárgyi he-lyessége, a gondolatmenet logikája, a be-szédmű felépítettsége és tagoltsága alapján ítélik meg. A műfaji oldalhoz a beszédmű-nek a választott helyzethez, hallgatóság-hoz, műfajhoz igazodó szóhasználat, mon-datfűzése, stílus szintje, szemléletessége tartozik. Figyelembe veszik a nyelvi meg-formálást, az élőbeszéd befogadásához szükséges világosság, tömörség, szemléle-tesség szintjét, végül pedig az előadási for-mát ítélik meg: a hangvételt, a szövegfone-tikai eszközök használatát, az előadói kül-sőségeket, a hallgatósággal való kapcsolat-teremtést.

Az anyanyelvi verseny tehát gyakorlati célt szolgál, a résztvevőket a mindennapok helyzeteiben való sikeres kommunikációra készíti fel. Általánosabb értelemben pedig elősegíti azt, ami az Anyanyelvápolók Szö-vetségének a hivatása: az anyanyelvünk és beszédpartnereink iránti tiszteletet és fele-lősséget, az igényes, az alkalomhoz illő nyelvhasználatot, mások közléseinek, iro-dalmi alkotásoknak a sikeres befogadását. Az utóbbi években az Anyanyelvápolók Szö-vetsége a versenyek alkalmából megje-lenő kiadványokkal segíti elő a nyelvi ha-gyomány átadását, a retorikai felkészültsé-get, illetve a verseny tanulságainak elem-zését. 2015-ben A nemzeti szeretet kapcsa címmel adtunk ki könyvet a több évtizedes tapasztalatokról, 2016-ban Wachá Imrénének a XX. század második fele magyar nyelv-és-zeit anekdoták tükrében bemutatató köte-tét, 2017-ben a rab Kazinczy útját szemlél-tető képes kiadványt adtuk át az érdekl-ődőknek, idén pedig Pásztor Emil főiskolai tanárról, a magyar nyelv idén már tízéves múzeumának kezdeményezőjéről jelentet-tünk meg ismertetőt. A verseny a kísérő ta-nároknak alkalmat ad nyelvészeti, irodal-mi előadások meghallgatására, a széphalmi Kazinczy-émlécsarnok előtt tartott díjki-osztáskor pedig minden résztvevőt meg-érint a hely kisugárzása, annak tudata, hogy egy gazdag hagyományú nyelvi kultú-ra örökösei, őrzői vagyunk. (Kováts Dániel)

A 2018. évi „Édes anyanyelvünk” ver-seny jutalmazottainak névsorát (lapunk korábbi, novemberi megjelenése miatt) 2019. februári számunkban közöljük. **A szerk.**

Iskolakezdesi ajánlatunk: Magyar nyelvtani kvízkönyv érettségizőknek

Magában a nyelvben rengeteg játékos-ság rejlik, így hát a nyelvi ismeretek is könnyedén elsajátíthatók játékosan, kví-zek formájában. A kedves érdeklődő egy olyan gyakorlókönyvet vehet kézbe, amely a középiskolai nyelvtananyagot 10 nagy csoportra osztva – fejezetenként 50 kérdés-sel – teszteli a tudását. A kérdések felelet-választósak, így mindegyikük gyorsan ki-tölthető és a kiadvány végén található megoldókulcs segítségével ellenőrizhető. A

(forrás: www.e-nyelv.hu)

leíró nyelvészettől a kommunikáción és a retorikán át a helyesírásig a legtöbb nyelvi témakört felölelő kötetünket nemcsak érettségiző diákoknak és tanáraiknak, ha-nem az anyanyelvi ismereteiket felelevení-teni kívánó felnőtteknek is ajánljuk. (Szer-zők: Blankó Miklós – Mayer Péter, kiadó: Inter-IKU, Budapest, 2018. 172 oldal.) Megrendelhető e-mailen (iroda@e-nyelv.hu), telefonon (30-318-9666) vagy a www.e-nyelv.hu könyvesboltjában (webboltja-ban). Ára 1600 Ft, csoportos iskolai ren-de-lés esetén 1200 Ft (egy tanári példányt pe-dig ingyen adnak).

Rendezvények

2018. november 9–10. 19. Kárpát-me-dencei Kossuth-szónokverseny, Budapest, ELTE-TÖK

2018. november 10. Péchy Blanka-em-léknep, Budapest, Gundel SZKI

2018. november 13. 16.00 A magyar nyelv napja, gála, Budapest, Vigadó

2018. november 22–23. A nyelv hálóz-a-tos leírása. Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában, 7. ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest

2018. november 23–25. „Anyanyelvi Akadémia” – délvidéki kapcsolatépítés, Szeged

2019. január 22. 16.00 A magyar kultú-ra napja: ünnepi ülés a klasszikus magyar irodalom szükséges voltáról. Előadó: Ada-mikné Jászó Anna professor emeritus. Helyszín: Magyar Művészeti Akadémia székháza, Budapest, VI., Bajza u. 31.

2019. március 2. „Práter” anyanyelvi nap általános iskolásoknak, Budapest, Baár–Madas

2019. április 5–7. Az általános iskolások „Szép magyar beszéd” versenyének főlországos döntője, Kisújszállás

2019. április 8. Az 53. magyar nyelv hete megnyitója – ünnepi ülés az ASZ megalapít-ásának 30. évfordulója tiszteletére, Buda-pest

2019. április 11–13. Az általános iskolá-sok „Szép magyar beszéd” versenyének főlországos döntője, Balatonboglár

2019. április 26–28. A középiskolások „Szép magyar beszéd” versenyének orszá-gos döntője, Győr

2019. május 9–12. A magyar nyelv nap-jai, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Nagyenyed

2019. május 18. Az ASZ tisztújító köz-gyűlése, Budapest

Könyvek

Balázs Géza – Minya Károly – Pölcz Ádám szerk.: Az idő szemiotikája. MSZT, Budapest, 2018. (Magyar szemiotikai ta-nulmányok 43–44.)

Blankó Miklós – Mayer Péter: Magyar nyelvtani kvízkönyv érettségizőknek. 500 kérdés megoldásokkal. Inter-IKU, 2018.

Büky László: Lírai én a tárgyi és szelle-mi világban. Füst Milán költői nyelvének szemiotikai, szövegtani és stilisztikai hát-tere. MSZT, Budapest, 2018. (Magyar sze-miotikai tanulmányok 45.)

Bűnök és erények a Bibliában. Összeál-lította: Wappler József. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2016.

Halmi Tamás: Versmeditációk. Fodor Ákos-olvasókönyv. IKU-TAR 6. Budapest, 2018.

Havas Judit: Csodaváró hangszerek – A művészi beszéd oktatása a mindennapi élet szinterein. Budapest, 2018.

Nyelv – nyelvközösség – közösségi pers-pektíva. Szerk.: Magyar Sára – Bartha Krisztina. Partium Kiadó, Budapest, 2018.

Pálfi József: „Bátor szívvel és okos ésszel a Krisztus nyája körül...” Keresztési József tudós lelképítész életműve. Debre-cen, Nagyvárad, 2017.

Szélróza. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2014. évi lendvai konferen-ciájának anyaga. Szerk. Gróf Annamária – Kolláth Anita – Szoták Szilvia. Termini, Budapest, 2017.

Tudományköziség és magyarságtudo-mány a nyelvi dimenziók tükrében. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) három szimpóziumának elő-adásai. Szerk.: Benő Attila – Gúti Erika – Juhász Dezső – Szoták Szilvia – Terbe Erika – Trócsányi András. Termini Egyesület, Törökbálint, 2017.

Tájékoztató az Édes Anyanyelvünk terjesztéséről

Lapunkat a postán lehet előfizetni. Az Anyanyelvápolók Szövetségének (ASZ) tagjai a lapot a tagdíjuk rendezését követő második hónaptól kezdve a megadott című-kön fölíazott formában megkapják a megje-lenés napján. A szerkesztőség visszamenő-legesen nem tudja biztosítani a lapot. Az ASZ-tagdíjat átutalással kérjük rendezni az OTP-nél vezetett 11705008-20132015 sz. bankszámlán. A tagdíj 2000, illetve 1500 Ft/év (tanuló, nyugdíjas). A tagsággal, tagdíjfizetéssel, lapterjesztéssel kapcsola-tos ügyekben az ASZ irodavezetője és az ÉA szerkesztőségi titkára illetékes: bobak.hajdu.timea@anyanyelvapolo.hu vagy ea.szerkesztoseg@gmail.com. Cím: 1053 Bu-dapest, Károlyi u. 16.

A Hírek – tudósítások rovatba szánt információkat a megjelenés előtti 40. napig várjuk a balazs.geza@gmail.com címen. Két szám között, folyamatosan az ASZ honlapján találnak írott és ké-pes beszámolókat szövetségünk életé-ről: www.anyanyelvapolo.hu. Elektro-nikus formában itt olvashatók az ÉA korábbi számai is.

Mindenekelőtt a júniusi számunkban közölt feladványok megfejtését adjuk meg.

I. Városnézés. 1. Házi galamb – Igal (2009 óta város). Sikongatás – Onga (2013 óta). 3. Tarkabarka – Kaba (2003 óta). 4. Hajócsavar – Ócsa (2005 óta).

II. A jó áru hamar elkel! 1. Alsó. 2. Anorák. 3. Bikini. 4. Blézer. 5. Bugyi. 6. Cipő. 7. Dzseki. 8. Farmer. 9. Harisnya. 10. Kabát. 11. Mellény. 12. Nadrág. 13. Póló. 14. Szoknya. 15. Zokni.

III. Nyolcszor nyolc. 1. Elégikus. 2. Embernyi. 3. Szikadók. 4. Forgalom. 5. Takargat. 6. Szülőágy. 7. Énekesnő. 8. Részeges. A bal felső saroktól induló átlóban olvasható személy: emigráns; 4 – 8 – 2 – 7 – 3 – 6 – 1 – 5 átrendezés után a jobb felső saroktól induló átlóban pedig ez olvasható: menekült.

IV. Szójátékos csattanó. Bocs, nem tudtam, hogy várandós vagy.

A sorsolásban való részvételhez megfejtőinknek ezúttal 70 pontot kellett elérniük. Közülük a szerencse a következőknek kedvezett: Almann Gergő, Győr, Eörsy Péter u. 25/D fszt. 2. (9024); Balázs Gergely, Kecskemét, Jókai u. 1. (6000); Engelberth Katalin, Balassagyarmat, Madách liget 13. (2660); Komlós Józsefné, Pécs, Bajcsy Zs. E. u. 33. (7622); Kúcs Zsuzsanna, Budapest Soroksár, Hősök tere 35. (1238); Németh Ibolya, Budapest, Balázs park 7. 1/3. (1142); Miklós Józsefné, Komárom, Babits M. u. 17. (2900); Ottóhá Andrea, Szeged, Gogol u. 25. (6722); Tóth Sándorné, Debrecen, Görgey u. 10. 9/77. (4032); Végh Gáborné, Szécsény, Liphay Béla u. 35. (3170). Nyereményük Tótfalusi Istvánnak Nyelvészeti Inyencfalatok című, a Tinta Könyvkiadónál megjelent könyve. Gratulálunk!

A Pontozó új feladványai

I. Csak egy szótag hiányzik! E rejtvényünkben tizenhat három szótagból álló szót teszünk közzé, de úgy, hogy az első szótagot elhagytuk, levágtuk belőlük. Olvasóink feladata e hiányzó szótagok megtalálása. Segítségül megadjuk a három szótagosra kiegészített szavak meghatározását, de nem a megfelelő sorrendben, mert úgy gyerekjáték volna rátalálni a megfejtésekre, hanem összekeverve. Minden megtalált szóért 1 pont jár. Aki mindegyik három szótagú szóra rátalált, az a tizenhat szó kezdőbetűiből egy sajátos tájék, terület ugyancsak sajátos elnevezését állíthatja össze. Ennek megtalálásáért 4 pont jár, a telitalálatos megfejtés tehát 20 pontot ér.

1. -berus. 2. -dilli. 3. -hai. 4. -heség. 5. -küvő. 6. -melék. 7. -nüke. 8. -peta. 9. -rafa. 10. -rándos. 11. -razit. 12. -szomány. 13. -terga. 14. -valda. 15. -vallér. 16. -voda.

A segítő meghatározások ábécérendben: anyagmaradványok tömege – a színpad része – egyfajta nevelőintézet – elegáns férfi – elmerengő – ételmegújítás – frigy – időjárási állapot – már nem élő – meghitt – növényevő bogár – robbanóanyag – szerszámgép – szigorú ór – szipirtyó – zsinórdísz.

II. Utak. Rejtvényünkben kétféle útburkolat szerepel. Olvasóink az adott meghatározások alapján az egyiket kiolvashatják a bal felső négyzettől a jobb alsóig terjedő betűkből, a másik pedig a sorok megfelelő átrendezése után a jobb felső saroktól a bal alsóig terjedő négyzetekben található meg. A meghatározásoknak megfelelő szavakért 7, a két útburkolatnévéért pedig 5-5, összesen tehát 17 pont jár.

1. Álmodozásba ringat
2. Szilíciumot tartalmazó vegyület; máriaüveg
3. Túlzásba viszi az ivást
4. Nem erre
5. Mulatságos öltözet
6. Görcsösen rángatódzó
7. Falra kent habarcs

III. Ezt adja össze! Van egy főleg a bizalmas beszédben gyakran előforduló helyzetmondattunk, amely így hangzik: „Ezt add össze!” Jelentése értelmező szótárunk szerint kb. ez: 'hát ehhez meg mit szólsz?'. Kérjük olvasóinkat, hogy bár mi illemből nem tegező formában élünk vele, fogadják el ezt rejtvényünk címének. Fejtőrőnknek a szó szoros értelmében véve is összeadás a lényege, ám ennek a matematikai műveletnek a helyes elvégzéséhez a nyelvi játékok kedvelése és anyanyelvünk szeretete is szükséges. Megfejtőinknek tizenöt összeadást kell elvégezniük, de ezúttal nem számokkal, hanem szavakkal. Mind-egyikért 2 pontot szerezhhetnek, a hibátlan megfejtés tehát 30 pontot ér!

1. Fekvőbútor + vízi sportot űző (személy)
= jellegzetes harci zaj
2. Megvehető termék + négy lábon álló tornaszer
= hitszegő
3. Dél-alföldi város + csapadékfajta = indiai táncosnő
4. Csomó + térelhatároló szerkezet
= fogantyús (főző)edény
5. Kör alakú tornaszer + kedvtelésből tett hosszabb út
= tréfás-gúnyos portré
6. Fiatal disznó + mélységes meggyőződés
= zöld féldrágakő
7. Szőlő édes leve + terület-mértékegység = pépes ízesítő
8. Apró pehely + dáma = szünet a munkában
9. Finom szemcsék tömege + faliszekrény
= árucikk népiesen
10. Vasabroncs + üvöltés = valamihez felhasznált
anyagok javak összessége
11. Tüskés hátú kis emlős + dübörgő hang
= settenkedés
12. Tudomány valamely része + bejárat = gyékénykosár
13. Érzékszerv + kitüntető kis fémkorong
= ösztönszerű tartózkodás
14. Mamusz + panamázás
= tehetetlen, gyámoltalan (személy)
15. Áru átviteléért fizetett díj + arcon látható szín
= vésztűz szellem

IV. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak megfejtésül ezúttal a Magyarazat és mosoly című, túloldali rejtvény csattanóját kell beküldeniük. A megfejtésért 25 pont jár.

Az e számunkban közölt rejtvények értéke 92 pont, de már 75 pont is elég ahhoz, hogy annak elérője részt vehessen a sorsolásban, és egy értékes könyv nyertese lehessen. A feladványok megoldását **2019. január 15-éig** szíveskedjenek eljuttatni címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, Budapest, Károlyi u. 16. (1053) vagy a rovat vezetőjének címére: gretsyl@t-online.hu Minden olvasónak sikeres megfejtést kívánnak a feladványok készítői:

Grétsy László (I., III.), Láng Miklós (II.), Schmidt János (IV.)

Szójátékos csattanó

Új szavak, kifejezések (102.)

Nem szótározott szavak tárháza

augmentált valóság – kiterjesztett valóság. Megi.: Az informatikai fordulat újabb jelensége, amelynek következtében a számítógép képernyőjén vagy okos-telefonon valóságmozzanatokat (pl. egy épület, egy táj látványát) kiegészítő információkkal (kép, szöveg) látnak el.

Csánglia – Csángóföld

Elba parti Firenze – Drezda, Szászország fővárosának megnevezése (IC-Magazin, 2018. nyár)

forró krumpli – olyan (főleg politikai) téma, amelyhez nem szívesen nyúl a politikus

gonzó újságírás – nem valódi tényeken, hanem fikción alapuló, az olvasókat voltaképpen félrevezető, kereskedelmi célú újságírás

iskolarendőr – rendvédelemre az iskolához küldött, az iskolával szoros kapcsolatot tartó rendőr

kampóz (áramot kampóz) – tiltott módon (sajátos eljárással) áramot vételez

kiacsarít – kibukkan, kinéz. Pl. *Kiacsarított* a nap (Tivadar, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye).

lapozható (üveg)terasz – mozgatható vagy eltolható üveg- vagy műanyag lapokból épített terasz

parazita folyóirat – olyan, tudományosnak álcázott lap, amely üzleti célból gyűjt és jelentet meg publikációkat. Megj.: az angol *predatory journals* kifejezésből fordítva.

páva-gyerek, páva-generáció – idejének java részét a plázákban töltő fiatalok megnevezése. Megi.: Az elnevezés állítólag külsődleges, öltözködési jegekre utal, mások (esetleg a pesti folklór) szerint a nagyobb budapesti plázák nevének kezdőbetűjéből összerakott mozaikszók: Pólus, Árkád, Westend, Aréna.

QR-kód – kétdimenziós vonalkód (tulajdonképpen pontkód). Megj.: 1994-ben a japán Denso-Wave cég fejlesztette ki. Nevét az angol *quick response* (= gyors válasz) rövidítéséből kapta, egyszerre utalva a gyors visszafejtési sebességre és a felhasználó által igényelt reakcióra. A legtöbb mobiltelefon is képes értelmezni.

Szivárványország – Dél-Afrika megnevezése
nemzeti, kulturális és természeti sokszínűsége miatt
(IC-Magazin, 2018. nyár)

transzbörzsönyi kivonat – a Börzsöny hegységben Szob–Márianosztra–Nagybörzsöny útvonalon keresztülvezető kisvasúti hálózat neve a vasúti szlengben (IC-Magazin, 2018. nyár)

zebraszászló – sárga, fényvisszaverő csíkkal ellátott zászló, amelyet a gyalogátjárónál lehet felvenni a jobb láthatóság végett, majd pedig a gyalogátjárón átkelve az út másik oldalán (mások számára) letenni. Az ilyen gyalogátjárók neve: *zászlózott zebra*. (Pest megyei kezdeményezés, 2018.)

Zs-listás, -kategóriás – utolsó helyen szereplő
(legutolsó) (énekes, autó)

A rovat 1998–2015. közötti teljes anyaga megjelent az Új magyar szavak szótára című kiadványban (IKU-tár). Kapható: www.e-nyelv.hu/konyvesbolt.

B. G.

balazs.geza@gmail.com

[illegible]

UTOLSÓ OLDAL

A felújított Gül Baba

Még valamikor a 90-es években ezzel a címmel foglalkoztam az ilyenfajta szórendi hibákkal: *Újabb eltévedt jelzők* (azért *újabb*, mert korábban Grétsy László is írt róluk).

A dolog lényege abban van, hogy a szerző (többnyire újságíró) jelzőt illeszt egy állandó szókapcsolat, formulaszerű kifejezés elé, de mivel nem meri megbontani annak kialakult szórendjét, olyan szavak kerülnek egymás mellé, amelyek együtt valami értelmetlenséget jelentenek. Az akkori példák egyike ez volt: „Megkoszorúztuk a felújított hősi halottak emlékművét.”

Nos, a jelzők azóta is el-eltévednek. Egy internetes lapban ezen a címen akad meg a szemem: *Budapestre látogathat Erdogan [török elnök] a felújított Gül Baba türbéje átadójára*. Valamilyen központi forrásból (hírugynökségtől) eredhet ez a hír, mert a nyomtatott sajtóban is így jelent meg: „... hamarosan átadják Budapesten a felújított Gül Baba türbáját”.

Nem kell magyarázni, hogy nem a jó öreg Gül Babát, „a rózsák atyját” újították fel, hanem a türbáját (síremlékét). Ennélfogva a *felújított* jelzőt nem az együtt hagyott állandó szókapcsolat elé, hanem annak elemei közé kell beiktatni, ahogy ezt az érteleme megkívánja: *Gül Baba felújított türbéjének átadójára* (a címben), *hamarosan átadják Budapesten Gül Baba felújított türbáját* (a hírben). Vagy tömörebben, összetett szóval: *a felújított Gül Baba-türbét*.

Lapunk olvasói bizvást hihetik, hogy ilyen szintű ismereteket az általános iskolában szoktak tanítani, nem pedig az újságíró-iskolában. De hát jobb későn, mint soha. Remélem, ma is van szervezett nyelvi képzés a lapok munkatársai számára (korábban magam is részt vettem ebben). Így azután, ha minden jól megy, se a hősi halottakat, se Gül Babát nem fogják felújítani.

Belsője, külsője

Régebben úgy tudtam, hogy a kerékpár gumijának meg a futball-labdának van *belsője* és *külsője*. Az utóbbi időben viszont más értelemben is találkozhatunk ezekkel a szavakkal: „Lenyűgöző fényinstallációval változtatta csillagos éggé a cambridge-i King's College 16. századi gótikus kápolnájának *belsőjét* Miguel Chevalier francia fényfestő művész” (egy hetilapban); „[...] ezért számára is felszabadító olyan embereket fotózni, akik elfogadják és bátran vállalják *külsőjüket*” (ugyanitt).

Az idézett mondatokban számomra a *belseje*, illetve a *külseje* szóalakok használata lett volna természetes: a kápolna *belseje*, az emberek *külseje*, azaz külső megjelenése.

Mi történik itt? Egyetlen szóval: egyalakúsodás. (Ennek sok más tünete is van.) De fejtsük ki egy kissé bővebben! A szavak egy részének több tőváltozata is van, bizonyos jelentésben az alapalak, az ún. szótári tő veszi fel a toldalékot, máskor viszont a melléktő. A *belső* és a *külső* a tövégi magánhangzót váltakoztató típusba tartoznak: szótári tövük a *belső*-, *külső*-, melléktövük a *belse*-, *külse*-. A birtokos személyrag a jelentéstől függően hol az egyik, hol a másik tőváltozathoz járul: a labda *belsője*, de a szoba *belseje*.

Ez a szabály azonban lazulóban van. Összetett szó utótagjaként már eddig is előfordult, hogy a birtokos személyrag nem a melléktőhöz, hanem a szótári tőhöz kapcsolódott: ez volt az év díjnyertes *szobabelsője* (a példát én költöttem, de nyilvánvaló, hogy ebben az összefüggésben nem fordulhatna elő a **szobabelseje* alak). A most idézett két sajtónyelvi példa pedig azt tanúsítja, hogy a *belső* és a *külső* önmagában is egyalakúvá válhat.

De akadnak példák az ellenkező irányú nyelvi változásra is. Egy cikkben azt olvastam, hogy „az állami látogatások alkalmával neki [ti. Erzsébet császárnénak] kellett a vendéglátó szerepét betöltenie és a vörös szalonban szórakoztatni[a] a koro-

nás *fejek* és diplomaták hölgykísérőit”. Ebben az esetben a többes szám jelét a többalakú főnévnek nem a melléktővéhez, hanem a szótári tövéhez, alapalakjához kellett volna illeszteni: koronás *fők*. Az, hogy a koronás fők a koronát a *fejükön* viselik, s olykor maguk is egészen jó *fejek*, más kérdés.

A kialakult nyelvszokástól való eltérések azt mutatják, hogy nyelvünknek ez a részrendszere is mozgásban van. Ahogyan az egy élő nyelvhez illik is.

Cigányok, bohémek, csehek

Rendszeresen hallgatom a Bartók rádió hétfélig komolyzenei műsorát, mert ebben a szép zenéken kívül olykor nyelvi érdekességek is hallhatók. Ma reggel például Rahmanyinov *Capriccio* cigány témákra című szimfonikus költeménye volt műsoron, de mielőtt a zene felcsendült volna, a műsorvezető megjegyezte: „Valóban, ez a zene inkább cseh, mint orosz.” De hogy kerültek ide a csehek?

Kezdjük azzal a magyarázattal, hogy a zenemű eredeti (francia nyelvű) címe ez volt: *Caprice bohémien*, vagyis 'cigány capriccio'. Csakhogy a *Bohemian* az angolban nem csupán 'bohém, cigányos', hanem 'cseh' is. Ugyanígy a franciában a *bohémien*, -*nne* történeti értelemben 'cseh' vagy 'csehországi', egyébként 'cigány'.

A *cigány* és a *cseh* népneveknek ez a sajátos összefüggése annak tudható be, hogy a cigányság a 15. században az akkori hiedelem szerint Csehországon keresztül vándorolt be Nyugat-Európába (lásd a Wikipedia *Bohemianism* cikkét).

A *bohém* mindezzel úgy függ össze, hogy a művészek életmódját a polgári közfelfogás ugyanolyan kötetlennek, erkölcsileg lazának minősítette, mint a cigányokét, ráadásul a szegény művésznépség rendszerint olyan alacsony bérű városnegyedekben ültött tanyát, amelyekben sok volt a cigány.

Rahmanyinov zeneművének tehát nincs semmi köze a csehekhez. Ettől azonban magát a zenét még lehet csehesnek érezni (elvégre Dvořáknak is van *Cigánydalok* című műve). A fiatal műsorvezető megjegyzését az magyarázhatja, hogy – mint annyi más kortársa – ő is csupán az angolban szerzett alaposabb ismereteket, a többi világnyelvben nem. (Világnyelv? Van még ilyen az angolon kívül?)

Egy kis lejtérjakab Ferenc József temetésén

Ugyanabból az ismeretterjesztő cikkből, amelyikben a *koronás fejek* szerepeltek, ezt is megtudhattuk I. Ferenc József temetéséről: „Az ajtóban [ti. a bécsi kapucinus templom kriptájának ajtajában] a főudvarmester ura bebocsájtását kérte Guardian pátertől.”

De hát ki is volt ez a Guardian páter? (A nagy kezdőbetű arra utal, hogy ez volt a neve.) Egy kis rosszsmájussággal azt mondhatnánk, hogy Leiter Jakab távoli rokona.

A szerző feltehetőleg idegen nyelvű forrásból merített (ami persze nem baj, sőt). Ennek nyelve a német lehetett, mert abban minden főnevet nagy kezdőbetűvel írnak, nem csupán a tulajdonneveket. *Pater Guardian* ugyanis nem volt más, mint a kolostor gárdiánja, azaz házfőnöke. Hogy pontos neve mi volt, azt nem jegyezte fel a történelem.

Hogy jön mindehhez Leiter Jakab? Hát úgy, hogy egy régi újságíró a léghajósokról szóló német nyelvű cikket magyarra fordítva a *Jakobs Leiter*, azaz *Jakob lajtorjája* kifejezést (az -s ragot észre nem véve és az egészet tulajdonnévnek véelve) így fordította magyarra: „Olyan magasra szálltak, mint Leiter Jakab.” Azóta az ilyen fordítási hibának *lejtérjakab* a neve.

Ritkaság, hogy egyetlen cikkben két ilyen remek cikktéma húzódjon meg. Köszönet érte a szerzőnek. (Hogy azután az ismeretterjesztő hetilap szerkesztője megköszöni-e neki, vagy sem, az más lapra – újabb szóhasználat szerint: más napra – tartozik.)

Kemény Gábor

